AYDINLIK
yayınları

5

EĞİTİM NOTLARI I

kapitalizm öncesi üretim biçimleri

GİRİŞ 9

I. YERYÜZÜNDE HAYATIN BAŞLANGICI VE İNSANIN ORTAYA ÇIKIŞI 14

A) İLK İNSANI MAYMUNDAN AYIRAN ÖZELLİKLER 16
B) İNSANLARIN BU FİZİKİ ÖZELLİKLERE SAHİP OLUŞLARININ ÖNEMİ 17

II. ÜRETİCİ GÜÇLER, ÜRETİM ARAÇLARI, ÜRETİM BİÇİMİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ 20

A) İŞ ARAÇLARI + İŞ KONULARI = ÜRETİM ARAÇLARI 20
ÜRETİM ARAÇLARI + İNSAN = ÜRETİCİ GÜÇLER 20
B) MADDİ SERVETLERİN ÜRETİMİ → TOPLUMSAL ÇALIŞMA → ÜRETİM İLİŞKİLERİ 21

III. İLKEL KOMÜNAL ÜRETİM BİÇİMİ 23

A) İLKEL TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ 23
B) İLKEL TOPLUMDA AİLE VE DEVLET 24
C) İLKEL TOPLUMDA GELİŞMELER 27

1. *İş Aletlerinin Gelişimi ve İş Konularının Artışı* 27
2. *Kabile-içi ve Kabileler-arası İşbölümü ve Mal Değişimi* 28

D) İLKEL KOMÜNAL TOPLUMUN YIKILIŞI VE KÖLECİ TOPLUMA GEÇİŞ 29

1. *Emeğin Verimliliğinin Artışı ve Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı* 29
2. *Ölümden Kurtulan Esirin Boynuna Kölelik Zincirinin Geçişi* 30

IV. KÖLECİ ÜRETİM BİÇİMİ 32

A) KÖLECİ TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ 32

1. Köleci Toplumda Sınıflar 32
2. Köleci Toplumda Devlet ve Devletin Görevleri 34
3. Köleci Toplumda Zanaatçılık ve Ticaret 37

B) KÖLECİ TOPLUMUN YIKILIŞI VE FEODAL TOPLUMA GEÇİŞ 38

1. Sınıf Mücadelesi 38
2. Köleci Üretim Biçiminin Krize Girişi 40

a) Köle Emeğinin Düşük Verimliliği 40
b) Zanaatkarların Ağır Vergi Yükü 41

C) İLKEL KOMÜNAL TOPLUMDAN KÖLECİ OLMAYAN ÇIKIŞLAR 42
D) KÖLECİ TOPLUMLARA BİR ÖRNEK: ETİ TOPLUMU VEYA HİTİTLER 44

V. FEODAL ÜRETİM BİÇİMİ 46

A) FEODAL TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ 46

1. İş Aletleri 46
2. Feodal Ağa-Köylü İlişkileri 46
3. Feodal Rant Biçimleri 50

a) Angarya veya iş-rant 50
b) Ürün Rant 50
c) Para Rant 50

4. Zanaat ve Ticaretin Gelişimi - Şehirlerin Ortaya Çıkışı 51
5. Feodal Toplumda Sınıflar 52

B) TÜCCAR VE TEFECİLERİN ZENGİNLEŞMELERİ 53

1. Feodal Ağaların Lüks Tüketimlerini Arttırmaları 53

2. *Denizaşırı Ülkelerle Ticaret - Yeni Denizyollarının Keşfi* 54
3. *Malları Değerinin Altında Alıp - Değerine Satma* 55
4. *Tefeci Sömürü* 57

C) FEODAL TOPLUMUN ÇÖKÜŞÜ 57
D) FEODAL TOPLUMLARA BİR ÖRNEK - OSMANLI TOPLUM YAPISI 61

1. *Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Toplum Yapısı: Toprağın İşlenişi, Ticaret ve Sosyal Sınıflar* 61

a) Selçuklu Toplumunda Köylünün Durumu 62
b) Selçuklu Toplumunda Şehir Hayatı ve Ticaret 65
c) Anadolu Selçuklu Devletinin Çöküşü 67

2. *Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Yapı: Toprağın İşleniş Biçimi ve Ticaret* 68

a) Tımar Sisteminde Tımar Sahibi ve Köylü İlişkileri - Toprak Sahibinin Hakları ve Köylünün Sorumlulukları 69
b) Serbest Mülk Sahipleri 73
c) Osmanlı Feodalitesi İçinde Köleci Üretim Kalıntıları 73
d) Tımar Sistemi Osmanlı Devletine Neler Sağladı ve Nasıl Çözüldü? 74
e) Osmanlı Toplumunda Ticaret 85

3. *Osmanlı Toplumunun Sömürgeleşmesi* 87
4. *Osmanlı Toplum Yapısı Niçin Asya Üretim Biçimi Değildir?* 91

VI. KAPİTALİZM ÖNCESİ TOPLUM BİÇİMLERİ ÜZERİNE YARARLANILABİLECEK BAZI KAYNAKLAR 96

GİRİŞ

Aydınlık Eğitim ve Araştırma Grubu tarafından hazırlanan bu broşür, eğitim dizisinin ilk kitabıdır.

Eğitim ve Araştırma Grubu, ilk dizi olarak, ekonomi politiği seçmiş bulunmaktadır. Beş kitap olarak verilecek olan bu dizinin ilk kitabında, ilkel toplum, köleci toplum ve feodal toplum anlatılmaktadır. İkinci kitapta kapitalizm, üçüncü kitapta emperyalizm ve faşizm anlatılacak, sonra ise milli demokratik devrim ve sosyalist devrim anlatılacaktır.

İlk dizi olarak ekonomi politiğin seçilmesi bir raslantı değildir. Ekonomi politiği öğrenmek demek, sosyalizmin bilminin temel unsurlarından birini öğrenmek demektir. Bilimsel sosyalizm, tabiat olaylarında olduğu gibi, toplumsal olayların da bilimsel kanunlar içinde geliştiğini isbatlamıştır. Ancak toplumsal kanunlar doğa kanunları kadar geçerliğini uzun süre koruyamaz, eski kanunlar kısa zamanda

yerini yeni kanunlara bırakır. Bir de doğa olaylarından farklı olarak, toplumsal olaylar daha karmaşık, daha çok yönlüdür. Onun için toplumsal olayları tahlil etmek, bu tahlillerden doğru sonuçlara ulaşmak zordur. Bilimsel sosyalizmin doğuşuna kadar, toplumsal olayların değerlendirilmesi, belli sebeplerin belli sonuçları olarak olayların izah edilmesi mümkün olmamıştır. Bu bilimin kurucuları olarak Marx ve Engels, toplumsal gelişmenin belli kanunlar içinde oluştuğunu tartışmasız bir biçimde isbatlamadan önce, tarihsel olaylar bir takım tesadüflere göre izah ediliyor, tarih kıralların, imparatorların, prenslerin maceralarına, ihtiraslarına, keyiflerine bağlanıyordu. Toplumların gelişmeleri, değişmeleri de bilimsel olmayan temelsiz nedenlere dayandırılıyordu. Oysa bilimsel sosyalizm tarihin sınıf mücadeleleri ile oluştuğunu gösterdi. Tarih sınıf mücadeleleri olduğuna göre, sınıf mücadelelerini yaratan temel sebepler nelerdir? Bu sebepler hangi kanunlara göre ortaya çıkar? Bu soruların cevaplarını da yine bize sosyalizmin bilimi vermektedir. Sosyalizmin bilimi bize isbatlamıştır ki, sınıf mücadelelerinin altında yatan temel sebep, ekonomiktir. Toplumlar ekonomik kanunlara göre değişimlere uğrar. Ekonomi politik dediğimiz bilim de, bu kanunların bilimidir.

Bilimsel sosyalizmin kurucularından Engels, yine bilimsel sosyalizmin kurucularından olan Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı meşhur eserinin Önsözünde, *"Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkileri, bütün dini ve hukuki sistemler, ortaya atılan bütün teorik görüşler, ancak bunlara tekabül eden çağlardaki maddi hayat şartları anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi şartlardan tüm-*

den gelim yoluyla çıkarılırsa, anlamak mümkündür" demektedir. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, tarih içinde toplumların yerini doğru tesbit edebilmemiz için, o toplumun hangi maddi hayat şartları içinde olduğuna üretimin, üleşimin ve değişimin nasıl ve ne yolda yapıldığına bakmak gerekir. Örneğin, komünal toplumda ortak mülkiyet vardır. Toplumun fertleri ortaklaşa avlarını yakalar ve ortaklaşa yer içerlerdi. Ondan sonra gelen köleci toplumda ise, ortak mülkiyet kalkmış, özel mülkiyet ve sömürü gelmiştir, bir yandan köleler, bir yandan da köle sahipleri vardır. Kapitalist toplumda ise, bir yandan birkaç liraya iş gücünü satarak karnını doyurmaya çalışan milyonlarca işçi vardır, bir yandan da bu milyonlarca işçinin iş gücünü sömürerek milyonların üstüne milyonlar katan birkaç bin patron vardır. Milyonlarca insan bu birkaç bin adamın ücretli kölesi durumuna gelmiştir. Tarih sayfalarını dolduran, köleler ile köle sahipleri, toprak ağaları (feodal) ile köylüler (serfler), işçi sınıfı ile kapitalistler arasındaki mücadelelerle doludur. Bütün bunlar insanın yaşama kavgasıdır. Ekonomi politik, insanların yaşaması için gerekli olan maddi yaşama araçlarının üretimi, değişimi kanunlarını inceler. Engels Anti-Dühring adlı eserinde ekonomi politiği şöyle tarif etmektedir: *"En geniş anlamda ekonomi politik, insan toplumlarında üretimi ve maddi yaşama araçlarının değişimini yöneten kanunların bilimidir."*

Bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz, *ekonomi politik bir sınıf bilimidir.* Bir sınıf bilimi olduğuna göre, çağımızın en modern, en güçlü sınıfı olan, geleceğin sınıfı olan işçi sınıfı, ekonomi politiği öğrenmek zorundadır. Ekonomi politik bir anlamda işçi

sınıfının bilimidir. İşçi sınıfı işçi sınıfı kavgası içinde, ekonomi politiği bilerek mücadelesini yürütürse, şüphesiz ki, daha güçlü, daha bilinçli bir mücadele yürütmüş olacaktır. Sosyalizmin militanları ekonomi politiği çok iyi öğrenmek zorundadırlar. Ancak böylelikle işçi sınıfı asıl hedefini doğru olarak saptayabilir, hedefine varan yolu doğru seçebilir.

Devrimci mücadelenin bir yanı da devrimci eğitimdir. Devrimci eğitimin amacı, devrim hareketinin militanlarına, emekçi sınıfların öncülerine devrimci teoriyi kavratmaktır. Devrimci ideolojiyi devrimci sınıfların elinde maddi bir güç haline getirmeden, devrim yapılamaz. Devrimci bir yandan devrimci ideolojiyi öğrenirken, bilimsel sosyalizmi kavrarken, bir yandan da bu bilimi yığınlara ulaştırmak, emekçi yığınların öncülerini seçip onları yetiştirmek görevi ile karşıkarşıyadır.

Devrimci teori olmadan devrimci eylem olmaz.

Devrimci teorinin kitlelerce kavranması, maddi bir güç haline gelmesi, birinci meseledir. Elbette ki, bu sadece sosyalizmin temel kitaplarını okuyup ezberlemekle olmayacaktır. Çünkü bilim bize sadece gerçeklerin kavranmasında metod verir. Önemli olan öğrenilen bilgilerin, içinde bulunduğumuz toplumun somut pratiğine uygulamaktır. Bilimin somut şartların pratiğine uygulanması demek, bilimin yaratıcılığının kavranması demektir. Bilim, ülkenin somut şartlarına uygulanmadığı taktirde, o bilim bilim olmaktan çıkar, fanteziden öteye gidemez. Marksizmin yaratıcılığı da bu demektir. Bugün Türkiye devrimcilerinin önündeki görev, marksizmin Türkiye şartlarında uygulanmasıdır. Bunun için ge-

niş bir eğitim ve öğrenme süreci içinde bulunmamız gerekmektedir.

Aydınlık Eğitim ve Araştırma Grubu bu ihtiyaçlardan hareket ederek, bu yolda sadece bir adım atmıştır. Bu adımı atarken, şüphesiz çok zor ve iddialı bir girişim yaptığının da bilincindedir. Sekiz kişilik bir grubun birkaç aylık çalışması sonunda çıkan bu broşürler, bir sürü eksiği de içinde taşımaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi, broşürlerin okunması, incelenmesi, uygulanması ve eleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Aslında broşürlerde ele alınan çoğu konular, bugün Türkçede yayınlanmış olan birçok kitaplarda vardır. Broşürlerde bu konular daha derlitoplu verilmiş ve öte yandan da konular Türkiye şartlarına uydurulmaya çalışılmış, Türkiye toplumlarının geçirdiği evreler göz önünde tutularak geliştirilmiştir.

Broşürlerin istenilen niteliğe ulaşması, ancak devrimciler tarafından iyice okunup, eleştiriden geçirdikten sonra olacaktır. Bu nedenle AYDINLIK Eğitim ve Araştırma Grubu, bütün eleştiri, uyarı ve teklifleri dikkatle değerlendirecek ve broşürlerin giderek mükemmelleşmelerini sağlayacaktır.

I. YERYÜZÜNDE HAYATIN BAŞLANGICI VE İNSANIN ORTAYA ÇIKIŞI

Bundan bir milyar sene önce, milyonlarca sene sürmüş bir gelişimin sonucu olarak canlı varlıkların en basit, en ilkel şekli ortaya çıktı. Cansız maddenin bu ilk canlı varlıkları meydana getirebilmesi için çok uzun, yavaş ve karmaşık birçok süreçlerden geçmesi gerekmişti. İlk canlılar "protozoa" ismi verilen tek hücreli hayvanlar oldu. Ve canlıların yeryüzünde ilk defa görüldüğü bu zamanın sonunda balıkların en ilkelleri de ortaya çıktı. Daha sonraları, yani bundan 5-6 milyon sene önce sürüngen hayvanlar ortaya çıktı ve onları kuşlar izledi. Bunlardan sonraki devrede de memeli hayvanlar meydana geldi ve bu devrenin sonunda yeryüzünde bundan sonra meydana gelecek değişimleri önemli bir şekilde etkileyecek olan bir grup canlı türedi. Bunlar, insanın ataları olan kuyruksuz bir çeşit maymundu. Bunların 1,500,000 sene kadar önce Afrika, Güney Avrupa, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'nın sıcak ve verimli topraklarında yaşadıkları, bu bölgelerde yapılan kazılar sonucunda bulunan kemik kalıntıları ile ispatlanmıştır. Maymun-

ların bu gelişmiş cinsi gruplar halinde ağaçlarda yaşamakta idiler. Belki de tırmanmayı gerektiren bu yaşayış biçimlerinin bir sonucu olarak, tırmanırken elleri, ayakları ile aynı görevi yapmadığı için, ağaçtan yere indikleri zaman da ellerini yürümekten başka işlerde kullanmışlar ve bu da onların vücutlarını giderek dikleştirmelerine yol açmıştır. İşte, bu gelişmiş cins maymunlardan insanın yaratılmasında ellerin serbest kalışı ve vücudun dikleşmesi en önemli adım olmuştur. İnsanın ortaya çıkışı yeryüzünde ilk canlıların ortaya çıkması ile kıyaslanabilecek kadar önemli bir olaydır. İlk canlıların ortaya çıkışı nasıl ki maddenin yeni bir şekil almasını gerektirdi ise, insanın ortaya çıkması da bu maddenin biyolojik gelişimin daha yüksek bir noktasına varmasını gerektirmiştir.

Şurada birkaç satırla özetleyiverdiğimiz olayları insan, yüzyıllar boyu açıklayamamış; açıklayabilmek için doğa ile bir mücadele vermesi ve mücadele içinde öğrenmesi, yaratması ve giderek gelişmesi gerekmiştir. İlk önceleri kendi yaratılışına korku ile bakıp, mucizevi bir "güç" arayan insan bugün bilim sayesinde bütün bunları izah edebilmektedir. İlk canlıların ortaya çıkabilmesi için doğada hareket halinde olan maddelerin en uygun şartlar altında kaynaşması - ayrılması - tekrar kaynaşması ve milyonlarca sene süren değişim ve gelişim süreçleri sonunda yeni maddeleri doğurması gerekmiştir. Bilim ilk canlılar gibi insanın da çok uzun ve aşamalı bir gelişim süreci sonunda meydana geldiğini açıklamıştır.

Şimdi, ilkel insanı ataları olan maymunlardan ayıran özellikler nelerdir, bunların üzerinde dura-

lım. İnsanlar bu özellikleri sayesinde bütün diğer hayvanlardan ayrıldıkları, doğayı kontrolleri altına alabildikleri, çeşitli ihtiyaçlarını sağlayabilmek için gerekli iş aletlerini yaptıkları ve bunları en mükemmel hale getirmeyi başardıkları için, bu özelliklerin üzerinde durulması gerekir. İnsanı "insan" yapan bir özellikler sayesinde yeryüzü de değişmiştir.

A) İLK İNSANI MAYMUNDAN AYIRAN ÖZELLİKLER

İlk insanları ataları maymunlardan ayıran en önemli fiziki özellik vücudun dik durabilmesidir. Dik durabilme biraz önce de değindiğimiz gibi, eller ve ayaklar arasında kesin bir görev bölüşümü sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani ellerin üzerinde yürümek için değil, sadece bazı şeyleri tutabilmek için kullanılması, ayakların ise üzerinde yürünen, vücudu taşıyan organlar haline gelmesi insanları hayvanlar gibi dört-ayak üzerinde yürüyen mahluklar olmaktan kurtarmış, vücutlarını dikleştirmelerini sağlamıştır. İlkel insan ile maymunun ellerindeki kemik ve kasların yerleşimi genel olarak aynı olmasına rağmen, insan elleriyle hiçbir maymunun yapamıyacağı şeyleri yapabilir. Biraz sonra üzerinde duracağımız gibi, hiçbir maymunun taşa şekil verip, onu bir alet haline getirdiği görülmemiştir.

Tabii ki el yalnız değildir, o bütün bir vücudun sadece bir organıdır. Ancak elin gelişimini sağlayan şeyler vücudun diğer organlarına da hizmet etmiş ve vücut da gelişmiştir. Bildiğimiz gibi hayvanların gözleri yanlardadır. Oysaki vücudu dikle-

şen insanda, gözler de öne doğru gelmiş ve bu durum insana etrafına baktığı zaman hayvanlardan daha fazla şey görme özelliğini kazandırmıştır. Vücudu dikleşen, gözleri daha çok şey görebilen ve elleriyle iş gören insanlar, bu alet yapma sürecinde diğer insanlarla biraraya gelme ve birbirlerine birşeyler söyleme ihtiyacını duymuşlardır. Bu ihtiyaç da konuşma organlarını geliştirmiş ve konuşma ortaya çıkmıştır. Bu noktadan sonra da elleri kullanarak araçlar yapma ve konuşma insan beynini geliştiren en önemli unsurlar olmuş; sinir sistemi ve duyu organlarındaki gelişimler ise beynin gelişmesi ile birlikte gitmiştir. Bütün bunlar, insanı çevresine rahatlıkla uyabilecek ve çevresini *bilinçli olarak* değiştirebilecek bir varlık haline getirmiştir. Şimdi bununla ne kastettiğimizi biraz daha açıklıyalım.

B) İNSANLARIN BU FİZİKİ ÖZELLİKLERE SAHİP OLUŞLARININ ÖNEMİ

Biliyoruz ki, hayvanlar yaşayabilmek için gerekli olan yiyecekleri avlamak zorundadırlar ve avlarını da pençeleri ile yakalarlar. Halbuki elleri ve sinir sistemi gelişmiş olan insan, en eski zamanlarda bile basit aletler yapmış ve yaşaması için gerekli olan hayvanları bu aletler ile avlamıştır. Ancak burada dikkatli olup insanın alet yapışını, bazı hayvanların alet kullanımından ayırmamız gerekir. Bugün biliyoruz ki bir maymun da eline bir sopa alıp, bir meyva ağacından meyva düşürebilir. Hatta bazen kendisini saldırıdan korumak için eline taş alıp atabilir. Fakat bir maymun ancak doğada mevcut olan kaba aletleri (taş, sopa gibi) kullanabilir veya kendisine bunları kullanması öğretilebi-

lir. Ama doğada mevcut olan maddelerden bir gayeye hizmet etmek üzere bilinçli bir şekilde alet üretmek sadece insana mahsustur. Bunun için de insan doğada mevcut olan ile yetinmez, doğayı etkiler ve ondan gün geçtikçe daha fazla yararlanabilmek için çalışır. Demek ki insanı hayvandan ayıran fiziki özellikler, insanı hayvanlar dünyasından ayıran temel farklılığa yol açmıştır ki bu da *insanın bilinçli bir çaba sonucu alet üretmesidir.* İnsan sadece ihtiyaç duyduğu aletleri üretmekle kalmamıştır. *İnsanlarda yine hayvanlardan farklı olarak bildiklerini ve yaptıklarını konuşarak (veya işaretleşerek ve daha sonraları yazarak) başkalarına anlatma, tecrübelerini kendilerinden sonraki nesillere aktarma yeteneği vardır.* Böylece, bir önceki neslin bütün bildikleri, aletleri ve tecrübeleri yeni nesillere geçer. Herkesin herşeyi deneyerek öğrenmesine lüzum kalmadığı ve temel bilgi elde olduğundan varolan aletleri geliştirmek ve daha iyilerini yapmak için zaman kazanılmış olur. Aletlerini geliştirme imkânına sahip olan insanların da doğayı kontrol altına alma, ondan daha fazla yararlanma ve ondan gelecek zararları asgariye indirme olanakları vardır.

Burada şunu bir daha açıkça ortaya koyalım: Ellerini kullanabilmesi, dik olarak durabilmesi ve bunun sonucunda beyninin ve sinir sisteminin gelişmesi sayesinde insan çalışma aletleri üretmiş ve bunları kullanmıştır. Bu aletleri ve bu aletleri yaparken geçirdiği tecrübeleri de kendisinden sonraki nesillere aktarmış ve böylece insan toplumlarındaki "bilim ve teknoloji aktarımı" ya da birikimi ortaya çıkmıştır. İnsan yaptığı aletler ile daha önceleri kendisi için erişilmez olan şeyleri doğadan

alabilir, ya da doğanın kendisine sunduğu servetleri kendi ihtiyaçlarına uyacak biçimde değiştirebilir. Örneğin, doğada mevcut olan birçok kıymetli madenleri ortaya çıkarabilmesi için insanın ilk önce bazı aletler yapması gerekmiş; daha sonra bulduğu madenleri de ham madde şeklinden kendisi için yararlı şekle getirebilmek üzere yine bazı alet ve metodlar bulması gerekmiştir. Hayvanların ise yaşamlarını sürdürmek için doğanın kendilerine sunduğundan başka servetleri yoktur. Oysaki insan doğaya çalışarak etkide bulunur, ondan ihtiyaçlarını sağlayabilmek için *yararlı bir çaba* gösterir. Biz, buna *emek* diyoruz. Öyleyse insanın en önemli serveti *emek*'tir, çünkü gördüğümüz gibi insanı insan yapan odur. İnsan emek harcıyarak yaptığı aletler sayesinde hayvanlardan ayrılmıştır. İnsan eli emek harcıyarak, çeşitli şeyler yaratarak bugünkü mükemmel haline gelmiştir. Maymundan insana geçişte önemli bir adım olan eller - ve bunun sonucu dikleşme - *"emeğin sadece bir organı değil, aynı zamanda emeğin ürünüdür."* Çünkü, emek, eller ile gerçekleşirken, ellerin de kasları, eklemleri ve hatta kemikleri zaman içinde, emek sayesinde bugünkü biçimini almıştır.

II. ÜRETİCİ GÜÇLER, ÜRETİM ARAÇLARI, ÜRETİM BİÇİMİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

A) İŞ ARAÇLARI + İŞ KONULARI = ÜRETİM ARAÇLARI
ÜRETİM ARAÇLARI + İNSAN = ÜRETİCİ GÜÇLER

Biraz önce yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanlar ihtiyaçları olan maddi servetleri üretmek için bir takım aletler kullanırlar. Bu aletler *iş aletleridir*. Üretimde kullanılan çeşitli makinalar, traktör, pulluk, torna tezgâhları hep iş aletleridir. İş aletleri, işletme binaları, ulaştırma araçları, kanallar, vs. ile birlikte iş araçlarını teşkil ederler. İnsanlar bu çeşitli iş aletlerini kullanarak çeşitli konularda çalışırlar. Örneğin, traktör ve pulluk ile toprak üzerinde çalışılarak birçok ürünler üretilir. Balıkçılık, hayvancılık, ormancılık da hep ayrı ayrı *iş konularıdır*. İşte iş araçları ve bu çeşitli iş konuları ikisi birden *üretim araçlarını* meydana getirir. Bu üretim araçları ve onları yapan ve kullanan (veya işleyen) insanlar toplumun *üretici güçleridir*. Üretici güçlerin üretim araçlarından daha önemli yanı insan ve insanın çalışma gücüdür. Üretim araçlarını yapacak, onları zaman içinde ge-

liştirecek ve böylece çevresini ihtiyaçlarına daha uygun hale getirecek olan insandır. İnsanın kullandığı üretim araçlarının durumuna göre insan toplumlarını birbirinden ayırmak mümkündür ki, bunları ayrıntılı olarak aşağıda inceleyeceğiz.

B) MADDİ SERVETLERİN ÜRETİMİ → TOPLUMSAL ÇALIŞMA → ÜRETİM İLİŞKİLERİ.

Maddi servetleri üretmek için insanın iş aletlerine ihtiyacı olduğunu söyledik. İnsan pek tabii ki ne bu aletleri yaparken, ne de bu aletleri kullanırken yalnızdır. İnsan yalnız başına şimdi yaptıklarının hiçbirisini yapamazdı ve başkaları ile bir işbölümünü gerçekleştirmemiş olsa, kendisi için gerekli olan şeylerin hepsini üretemezdi. İnsanlar ancak hep birlikte, işgüçlerini birleştirerek, yani toplumsal bir çalışma yaparak maddi servetleri üretmişlerdir. Örneğin, bir kumaş fabrikasını ele alalım. Kumaş, elbise diktiğimiz kumaş haline gelinceye kadar birçok işlemlerden geçer. İplikler boyanır, belirli bir desene göre makinalarda dokunur, yıkanır, ütü makinalarından geçirilir, vs. Bu işin her safhasında birçok işçi çalışır, birçok işçinin emeği biraraya gelir. Bu kumaşı imal ederken biraraya gelmiş olan işçilerin arasında aynı şartlar altında çalışıp aynı işi yapmaktan doğan, işbirliği ve arkadaşlığa dayanan bir ilişki vardır. Bir de bu işçilerin çalıştığı fabrikanın, fabrikadaki makinaların ve hammaddenin sahibi olan patron ile işçiler arasında bir ilişki vardır ki bu da üretim araçlarına sahip olan kapitalistin işçilerin emeğini sömürmesine dayanır. Burada bahsedilen her iki ilişki de, yani bir üretim faaliyetinde bulunurken üretim araçlarına sahip olanlar ile onlar hesabına çalışan-

lar arasındaki ilişkiler hep *üretim ilişkilerine* girer. İşçi ile patron arasındaki ilişki, işçilerin kendi aralarındaki ilişki, köle sahibi ile köleler arasındaki ilişki hep bu tür ilişkilerdir. Bunları ve üretim ilişkilerinden olan dağıtım ve değişimi daha açık olarak aşağıda insan toplumlarının gelişmesini incelerken göreceğiz.

Buraya kadar söylediklerimizi birkaç cümlede toplamak istersek, şunları diyebiliriz. İnsan, dünyada varolduğu andan itibaren doğa ile mücadeleye başlamış; emek harcıyarak, alet yaparak ve bu aletleri geliştirerek doğaya hakim olmağa çalışmıştır. Bu arada insan - aklı, ihtiyaçları ve toplumsal ilişkileri ile - kendisi de gelişmiştir. Basit aletleri ile günlük ihtiyaçlarını karşılama peşinde koşan 1 milyon sene öncesinin ilkeli, 20. yüzyılın nükleer silah gücü ve elektronik beyinleriyle donatılmış "medeni" insanı haline gelirken, ne gibi aşamalardan geçmiştir? İşte, bu broşürün geri kalan kısmında insan toplumunun geçirdiği aşamaların kapitalizm öncesi kısmını ele alacağız.

III. İLKEL KOMÜNAL ÜRETİM BİÇİMİ.

Bir milyon yıl önce ortaya çıkan insanlar pek tabii ki bizler gibi yaşamıyorlardı. Bu insanlar neye karşı mücadele ediyorlardı, yaşamlarını nasıl sağlıyorlardı, ne gibi aletleri vardı, birbirleri ile ilişkileri neydi şimdi bunları görelim:

A) İLKEL TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Biliyoruz ki, bu insanların sahip oldukları ve yapabildikleri iş aletleri çok basit idi. İlk önce sadece yontma taştan kaba bazı aletleri vardı. Daha sonra ateşi, oku ve yayı buldular. Bu aletleri kullanarak yaşamlarını sürdürebilmek için sadece doğada buldukları bitkileri, ağaç köklerini topluyor ya da hayvanları avlıyorlardı. Aletleri son derece basit olan ilk insan doğaya karşı iyi bir savaş verebilmek için sahip olduğu bütün aletleri *ortaklaşa kullanmak* ve *toplu halde çalışmak* zorunda idi. Ancak birlikte çalışarak ve avlayabildikleri ya da toplayabildikleri hayvan ve bitkileri eşit olarak aralarında üleştirerek yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. İşte, üretim araçla-

rının ortaklaşa kullanıldığı, toplu halde çalışılıp elde edilen şeylerin eşit olarak paylaşıldığı bu düzene *ilkel komünal toplum* ismi verilir. Burada kullanılan "komünal" kelimesi yabancı bir kelime olup, üretim araçlarının ortaklaşa kullanıldığı ve elde edilen ürün ve diğer şeylerin eşit olarak paylaşıldığı az sayıda insanlardan meydana gelen topluluğu ifade eder. Bu toplulukta üretim araçları ortaklaşa kullanıldığı ve servet bakımından bir eşitsizlik olmadığı için sömürü de yoktu ve komünal toplum üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar diye gruplara ayrılmadığı için, *sınıfsız bir toplumdu.*

Biraz önce de belirttiğimiz gibi insanların ihtiyaçları daimi olarak artar ve insanlar bu ihtiyaçlarına göre üretim araçlarını da geliştirirler. Bunlar geliştikçe de üretim ilişkileri değişir. İşte, bunun için de insanların hep ilkel komünal bir topluluk olarak yaşamaları imkânsızdı. İlk insanlar da taştan yaptıkları aletleri gittikçe mükemmelleştirdiler; taşları cilalamayı öğrendiler; balta, bıçak, kama gibi aletlere sahip oldular.

B) İLKEL TOPLUMDA AİLE VE DEVLET.

İlk önceleri ilkel toplumda her türlü iş kollektif (ortak) bir çaba ile yapılırdı. Zamanla iş aletlerinin gelişmesi sonucunda doğal iş bölümü ortaya çıktı, yani kadınlar giyecek ve yiyecekleri hazırlamak, ufak-tefek sebze ekip-biçmek gibi ev içindeki işlerle uğraşırken, erkekler yalnız avla uğraşmaya başladılar. Erkeklerin işi rastlantıya kalmıştı. Öte yanda ev-içi faaliyetleri daha düzenli yürüyordu. Bu durum kadının sosyal rolünü arttırdı ve onun küçük aile gruplarında ve sonradan bu aile gruplarının birleşmesi ile meydana gelen kabilelerde yönetici bir role sahip olmasını sağladı.

Ancak iş aletlerinin daha da mükemmelleşmesi ile tarım ve hayvancılık gittikçe önem kazandı ve insan toplumlarında ilk sosyal işbölümü gerçekleşti. Çobanlar ve çiftçiler ortaya çıktılar. Bu durum "ana"-nın daha önemli olduğu toplum yapısını da değiştirdi. Özellikle hayvancılıkla uğraşan ilkel toplumlarda, hayvancılık erkeklere has bir iş olduğu için, maddi servetlerin yaratıcısı erkeğin rolü kadının rolünden daha fazla önem kazandı. Tarımda da çekim hayvanlarının kullanılması, toprağın sabanla sürülmesi erkeğin daha iyi yapabileceği işler olduğu için zamanla erkekler kabilelerin hayatında birinci derecede bir rol oynamağa başladılar.

Demek ki ailenin biçimi, ailede ve toplum hayatında kimin önemli rol oynayacağı toplumdaki üretim araçlarının seviyesine, o üretim araçlarını kullanmakta kimin daha çok beceri sahibi olduğuna bağlıdır. "Kullanmakta" diyoruz çünkü daha özel mülkiyet yoktur. İlerde özel mülkiyet ortaya çıktığı zaman üretim araçlarına "sahip" olanların toplumda en etkili ve güçlü kişiler olduğunu göreceğiz.

Şimdi de ilkel toplumlarda dirlik ve düzenliğin nasıl sağlandığına bakalım. İlkel toplumda insanlar küçük kandaş (aynı kanı taşıyan; aynı aileden gelen) gruplar halinde yaşarlardı. Her grup kendi içinde barış zamanında grubun işlerini yönetmekle sorumlu birisini şef ve savaş zamanında söz sahibi olacak birini de askeri şef seçerdi. (Askeri şefin bazen hiç seçilmediği de olurdu). Şeflerin seçimine kandaş aile grubundaki bütün yetişkin kadın ve erkekler eşit haklar ile katılır ve içlerinde avda becerikli ve akıllı gördükleri birisini şef seçerlerdi. Zenginlik bakımından şeflerin kabilenin diğer üyelerinden hiçbir farkları yoktu. Kendisi halk tarafın-

dan seçilir ve istenildiği zaman bu görev kendisinden alınıp başkasına verilebilirdi. Bütün üyeler birbirlerine yardım etmek ve birbirlerini korumakla yükümlüydüler. Herhangi bir yabancının gruptaki birine saldırısı halinde onun öcünü hep birlikte alırlardı. Tek, tek kişilerin meseleleri kandaş aile grubunun meselesi yapılır ve hep birlikte halledilir veya bir karara bağlanırdı. Böylece, kandaş aile grupları içinde bütün üyeler birbirlerinin karşılıklı özgürlüklerini korumakla yükümlü, kişisel haklarında eşit insanlardı; ne şefler ne de askeri şefler herhangi bir üstünlük iddiasında bulunabilirlerdi.

Bu kandaş aile gruplarında grup-içi evlenme yasak olduğundan, varlığını devam ettirebilmek için en azından iki aile grubu bir arada yaşar ve bir kabile (tribü) meydana getirirdi. Kabileler büyüdükçe, kandaş aile grupları iki ya da daha çok parçalara bölünüp çoğaldılar. Ve kandaş gruplardan bazıları birleşip "fratri" denilen kardeşlik topluluklarını meydana getirdiler. Kabile işlerinin yürütülmesi için her kandaş grubun şefleri ve askeri şefleri biraraya gelerek bir "kabile konseyi" meydana getirirlerdi. Konsey herhangi bir konuda karar alacağı zaman, bütün kabile de oturumda bulunabilirdi ve hepsinin söz hakları vardı. Ancak özellikle önemli meselelerde nihai kararı "Kabile Konseyi" verirdi. Nüfusun artması ve kandaş grupların çoğalması ile Kabile Konseyi'ni bütün kandaş grupların şefleri ve askeri şefleri değil, sadece seçilen bazı kandaş grupların şefleri meydana getirmeğe başladılar.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi ilkel komünal toplumda bugün anladığımız şekilde devlet yoktur. Hükümetsiz, jandarmasız, polissiz herşey düzenli bir biçimde gitmektedir ve yönetimde üyelerin eşit

hakları vardır. Ancak bunun böyle devam etmesine de imkân yoktu, çünkü "devlet" dediğimiz organ da üretici güçlerin seviyesine ve üretim ilişkilerine bağlıdır. Üretim araçları geliştikçe üretim ilişkileri değişir ve değişen üretim ilişkileri de yepyeni bir örgütlenmeğe yol açar. Nitekim ilkel toplumun örgütlenmesi de "kabile" ve "kabile konsey"inden öteye geçmedi. Şimdi, bunun nedenlerini görelim.

C) İLKEL TOPLUMDA GELİŞMELER

1. İş Aletlerinin Gelişimi ve İş Konularının Artışı:

İlk insanların ihtiyaçları arttıkça iş aletlerini geliştirdikleri ve bunun sonucunda ilk sosyal iş bölümünün ortaya çıktığı yani tarım ve hayvancılıkla uğraşanların birbirlerinden ayrıldıklarından bahsetmiştik. Bu durum hayvancılıkta ve tarımdaki gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Tarımda, madeni aletlerin kullanılması, bentlerin yapılması, su kanalları açılması, suyu biriktirmek için sarnıçların kullanılması ile tarımsal üretimde artış oldu. İnsanlar her yıl kendilerine daha fazla zahire sağlamağa başladılar. Tarıma fazla elverişli olmayan dağlık arazilerde de hayvancılık gelişti. Böylece, daha önce aile yapısından bahsederken ortaya koyduğumuz gibi insanlar arasında ilk defa yaptıkları işe göre bir *işbölümü* ortaya çıktı. Tarımla uğraşanlar bu iş üzerinde uzmanlaşarak çiftçi oldular ve bu sıralarda toprağın işlenmesi için çekim hayvanlarından yararlanılmağa başladı. Çobanlar da hayvan yetiştirmekte uzmanlaştılar; koyun, keçi, domuz, eşek, inek gibi hayvan türlerini evcilleştirdiler.

Daha sonraları, üretici güçlerdeki gelişmeler ve özellikle bazı metallerin alet yapımında kullanılma-

ğa başlanması ile çömlekçilik ve dokumacılık doğdu. Böylece, bütün topluluk için gerekli iş aletleri yapan zanaatkârlar tabakasının ortaya çıkmasıyla ikinci sosyal iş bölümü gerçekleşmiş oldu.

2. Kabile-İçi ve Kabileler-Arası İşbölümü ve Mal Değişimi:

İlkel toplumda zanaatkârların ortaya çıkışı tesadüfi değildi. İş aletlerinin gelişmesi ile emeğin verimliliği oldukça yükselmişti. Artık insan eskiden bir gün çalışarak elde ettiği ürünü şimdi daha az bir vakit harcayarak elde edebiliyordu. Kabile içinde herkesin tarımla, ya da herkesin hayvancılıkla uğraşmasına ihtiyaç yoktu. Toplumun yaşaması için gerekli olan yiyecek maddeleri bir kısım insanların çalışması ile yeterince üretilebiliyordu. Kişilerin ya da kabilelerin değişik işlerle uğraşması, yani bazı kabilelerin tarımda, bazılarının hayvancılıkta ileri gitmeleri, bazılarının da iyi çömlekçi veya dokumacı olması yeni birşey ortaya çıkardı. Bu da üretilen malların kişiler ya da kabileler arasında değişimi idi. Özellikle ikinci sosyal işbölümü bu değişim faaliyetlerine hız kazandırdı. O zamanlar daha para yoktu. İlk önceleri insanlar arasında eşyaları değiştirme doğrudan doğruya trampa şeklinde oluyordu. Bez dokuyan kişi çanak çömlek yapan birisinden aralarındaki anlaşmaya göre belirli bir miktar bez karşılığında bir-iki çanak çömlek alıp, gidiyordu. Tabii ki, bu iki insanın mallarını değiştirirken düşündükleri birşey vardı. O da, bu malların üretilmesinde sarfettikleri emekti. Çömlekçi, dokumacının, o bezi dokurken ortalama olarak nekadar zamanlık bir emek harcadığını biliyordu. Dokumacı için de du-

rum aynıydı. Ve bunları konuşarak malların değeri üzerinde bir anlaşmaya varıyorlardı. Demek ki burada *değer, insan emeğinin o mallarda şekil bulmuş hali oluyor*. İnsanlar, malların değerini aşağı yukarı içinde taşıdığı insan emeğine göre tayin etmeğe çalışıyorlardı. Ancak, üretimin artması ve kişilerin tüketebilecekleri miktarın üzerinde ürün üretmeleri değişimin düzenli bir şekle sokulmasını gerektirdi. Bu durumda, bütün malların değeri belirli bir mala göre tayin edilmeğe başlandı. Bu, bazı toplumlarda koyun, bazılarında ise kürk gibi şeyler oluyordu. Örneğin: Bir çanak = Bir koyun

Bir kürk = İki koyun gibi.

Demek ki, iki kürk ve iki çanak istediğimizde altı tane koyun vermemiz gerekecek.

D) İLKEL KOMÜNAL TOPLUMUN YIKILIŞI VE KÖLECİ TOPLUMA GEÇİŞ.

1) Emeğin Verimliliğinin Artışı ve Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı:

Bütün bu gelişimler ve değişiklikler, yani emeğin verimliliğinin gittikçe artması sonucunda toplumun üyelerinin geçinmeleri için gerekenden daha fazlasını üretmeleri, ilkel komünal toplumun düzenini bozdu. Artık ihtiyaçlarını sağlamak için toplumun bütün üyelerinin hep birlikte, aynı işi yapması ve üretim araçlarına ortaklaşa sahip olması gerekmiyordu. Toplumun her üyesi kendi başına yaşaması için zorunlu olan şeyleri üretebiliyordu. Toprağın sabanla sürülmesi, yerin çapa ile kabartılması yani bu işleri yapmak için gerekli araçların ortaya çıkmış olması artık birçok kişinin çabalarının birleşti-

rilmesini gerektirmiyordu. Bunun sonucunda ilk önce ev işlerinde kullanılan aletler, sürü hayvanları ve konut gibi şeyler bütün topluluğun değil, ailelerin mülkü olmağa başladı. Böylece, özel mülkiyet ortaya çıktı ve giderek toprak gibi ortak servetlerin de aleyhine genişlemeğe başladı. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile ailenin malları miras yoluyla çocuklara geçmeğe ve eskiden eşit olan toplum üyeleri arasında servet eşitsizlikleri görülmeğe ve gittikçe artmağa başladı. İşte bütün bunlar insan üzerindeki mülkiyeti de ortaya çıkardı.

2) Ölümden Kurtulan Esirin Boynuna Kölelik Zincirinin Geçişi:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilkel komünal toplumda insanlar ancak hep birlikte çalışırlarsa ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ürün üretebiliyorlardı. Bundan dolayı fazla insana da ihtiyaç yoktu, çünkü insan ürettiğinden daha fazlasını tüketecekti. Bunun için de savaş esirleri çoğunlukla öldürülürdü. Ama şimdi durum öyle değildi. İş aletleri gelişmişti. İnsan, bu aletleri kullanarak tükettiğinden çok daha fazlasını üretebilirdi. Savaş esirlerini öldürmeyip, köle yapmak, yani onları çeşitli işlerde çalıştırıp, emeklerini sömürmek işte bu şartlar altında ortaya çıktı. Böylece, ilkel komünal toplumda varolan, toplumun bütün üyelerinin ortaklaşa ve kardeşçe yaşamaları hükümsüz hale geldi. Özgür üreticilerin yanında, başkaları yararına üretimde bulunan köleler ortaya çıktı ve köle emeği bir zenginlik kaynağı oldu. Burada, şunu aklımızdan çıkarmayalım. İlkel komünal düzenden köleci düzene geçiş toplumların gelişim kanununa uygun, normal birşeydi. Üretim

araçları öylesine gelişmişti ki, komünal toplumun üretim ilişkilerinin sınırları içinde çalışılamazdı. Bazı ailelerin ve kişilerin kendilerinin iş aletleri vardı. Bu aletlerle, kendi ihtiyaçlarını sağladıktan başka, daha fazlasını da üretme imkânlarına sahiptiler. Bunu başkalarıyla paylaşmayı isteyemezlerdi. İsteyebilecekleri ve zorunlu olan tek şey başkalarının da emeğini sömürüp, daha fazla ürün yaratabilecekleri bir düzendi. Bunun içindir ki köleci üretim biçimine geçildi. Ve köleci üretim biçimi, sömürüyü getirmesine rağmen, nüfusun büyük bir kısmını sadece kol gücüyle çalışmaktan kurtardığı, fikir alanındaki çalışmalara imkân verdiği için, yine de ilkel komünal toplumdan daha ileri bir düzendi.

IV. KÖLECİ ÜRETİM BİÇİMİ.

A) KÖLECİ TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ.

İlk köleci devletler M.Ö. 4000 ve 2000 yıllarında Asya'da (Mezopotamya, Hindistan ve Çin'de) görüldüler. M.Ö. 7. - 6. Yüzyıllarda Orta Asya köleci devletleri, M.Ö. 8. - 6. Yüzyılda ise Avrupa köleci devletleri (Yunanistan ve Roma) ortaya çıktı.

İlkel komünal toplumda üretim araçları ortaklaşa kullanıldığı, birlikte çalışılıp elde edilen ürünler eşit olarak üleşildiği ve toplum meselelerinin halledilmesinde herkes söz sahibi olduğu için, bireylerin eşit ve özgür olduğunu söylemiştik. Köleci toplumda ise herkesin eşit olmasını bekleyemeyiz, çünkü artık üretim araçları ortaklaşa kullanılıp, ortak bir çalışma yapılmamaktadır. Yani, köleci toplum sınıflara ayrılmıştır.

1) Köleci Toplumda Sınıflar:

Burada biz "sınıf" derken üretim veya üleşim işlemi sırasında üretim araçlarına sahip olup olmama-

nın ortaya çıkardığı büyük insan gruplarını anlıyoruz. Toprak, toprağı işlemekte kullanılan araçlar, hayvanlar vs. gibi şeylerin tümü kişilerin veya ailelerin değil de, tüm toplumun ortak mülkiyetinde ise, kimsenin diğerine üstünlüğü olamaz ve böyle bir toplumda "sınıf" denilen şey olamaz. Sınıf, ancak özel mülkiyet olan, yani kişilerin üretim araçlarına kişi ve/veya aile olarak sahip çıkabilecekleri ve böylece servet farklılıklarının meydana geleceği bir toplumda gerçekleşir. Özel mülkiyete yer veren böyle bir üretim biçiminde de üretim araçlarına sahip olan kişiler toplum içinde aldıkları yerin farklı oluşuna dayanarak, üretim araçlarına sahip olmayan diğerlerinin emeğine el koyabilirler. Yani bu kişileri kendileri için işe koşup gittikçe servetlerini artırırlar. Demek ki sınıflar, emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları role ve bunun sonucunda meydana gelen toplumsal servetten aldıkları payın büyüklüğüne göre birbirlerinden ayrılan insan gruplarıdır.

Örneğin, köleci toplum temelde iki sınıftan meydana gelmiştir:

1. Her çeşit üretim aracından yoksun olup, efendilerinin kendilerine sağladığı bir lokmacık azık karşılığında ona bütün emeğini vermek zorunda olan köleler.

2. Emeklerini sömürdükleri kölelere ve diğer üretim araçlarına sahip bulunan köle sahipleri.

Köleci toplumda, bu sınıflardan başka, bir de kendi üretim araçlarına sahip emekçiler vardır. Bunlar ne köle sahibidirler, ne de köle. Bunlar kendi topraklarında ya da dükkânlarında çalışan özgür kişilerdir. Bunların çoğunun işletmeleri, zamanla geçimlerini sağlayabilmek için köle sahibine borçlandıklarından yıkılmış ve kendileri de köle olmuş-

lardır. Zenginleşmeyi başarabilen küçük bir bölüm ise efendi durumuna geçmişlerdir. Ancak, hem ufak çapta üretim araçlarına sahip, hem de kendi emeği ile çalışan böyle bir grup küçük mülk sahibi sadece köleci üretim biçimine özgü değildir. Bunlar köleci üretim biçiminden sonraki toplumsal üretim biçimlerinde de herzaman varolmuşlardır. (Bugünün küçük toprak sahibi köylüleri, kasaba ve şehirlerdeki ufak zanaatkârlar böyle bir gruptur)

Burada şunu açıkça belirtelim ki, sınıflar, sömürü olan bir toplumda ortaya çıkarlar. Ancak, üretici güçlerin gelişmesi insana, ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olandan daha fazlasını üretmek, yani artık ürün dediğimiz şeyi üretmek imkânını verirse sınıflar ortaya çıkar. Artık ürünü yaratanlar (üretenler) ile artık ürüne sahip çıkanlar ayrı ayrı sınıflar oluştururlar.

2) Köleci Toplumda Devlet ve Devletin Görevleri:

Köleci toplumda yavaş yavaş köle sahipleri, yani zenginler ve sözü geçen kişiler topluluğun silahlı güçlerini de ellerine geçirdiler. Efendiler ancak sürekli bir baskı kurarak toplumun üretim araçlarına sahip olmayan üyelerini kendi yararlarına kullanabiliyor, ancak onlara hiçbir hak tanımayarak, itaat etmeyenlere çeşitli işkenceler yaparak onları doymak bilmez aç gözlülüklerini tatmin etmeye zorlayabiliyorlardı. Bu baskı kurumu neticede "devlet" haline geldi ve ilkel komünal toplumun hükümetsiz, polissiz, jandarmasız, kardeşlik ve eşitliğe dayanan toplum düzeni sona erdi. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı sonucunda bireylerin politik haklar: da

sahip oldukları toprak ve diğer üretim araçlarına göre belirlenmeğe başlandı. İlkel komünal toplumda kandaş aile gruplarının seçtiği şeflerin bir Kabile Konsey'i meydana getirdiklerini söylemiştik. Kabilenin çoğalması ile kabilelerden "seçilen kişiler" toplanarak Konsey'i meydana getirmeğe başladıkları zaman, ilkel toplum çözülme yolundaydı, özel mülkiyetin ortaya çıkması ile birlikte bu Konsey'i meydana getirenler de sahip oldukları toprağa ve bu topraktan elde ettikleri ürünün miktarına göre aralarında "sınıf"lara ayrıldılar. En fazla toprağa sahip ve en çok ürün elde eden sınıflar en yüksek görevlere getirildiler ve toplumun yönetiminde en fazla söz sahibi oldular. Kandaş grupların yasası ancak hiçbir zıtlığa yer vermeyen, çıkarları aynı olan kişilerin yer aldığı bir toplumda geçerli idi. Şimdi ise toplumda çıkarları değişik olan sınıflar yer almakta idi. Ve kişiler için hangi kandaş grubun üyesi olduğu değil, hangi sınıftan olduğu önemli olmağa başladı. Böylece, iş aletlerinin gelişimi sonucunda işbölümünün ve verimliliğinin artması ile özel mülkiyetin ortaya çıkışı toplumu sınıflara ayırdı ve toplumun sınıflara ayrılışı yönetimde eşit hakları da yıkarak, "devlet"i ortaya koydu.

Demek ki devlet üretim araçlarının artık ürün yaratılabilecek bir seviyeye geldiği, yani sömürü olan bir toplumda ortaya çıkan ve esas itibarı ile en güçlü sınıfın devletidir. Sömürücü her sınıfın sömürdüğü sınıflar üzerinde baskısını devam ettirebilmek için devlete ihtiyacı vardır.

Bir çok kişiler, devletin, sınıfların ve kişilerin özel menfaatlerinin üstünde olduğunu söylemişlerdir. Eğer "devlet" sınıfların dışında ve toplumdaki herkesin menfaatini koruyan bir kurum ise, o za-

man toplum dışında bir yere dayanması gerekir. Fakat gördük ki devlet, topluma toplum dışından verilmiş bir güç değildir. Devlet, belirli bir gelişim aşamasına ulaşmış olan toplumun ürünü olmuştur. Zıt ekonomik çıkarlara sahip olan sınıfların yer aldığı toplumda, (örneğin kölelerin ve köle sahiplerinin ekonomik çıkarları birbiri ile çelişir; köle, kölelikten kurtulmak ister; kölenin hür olması ise köle sahibinin artık ürün elde edememesi demektir) bu sınıflar verimsiz bir mücadele içinde birbirlerini ve toplumu eritip, bitirebilirler. Bunun için, görünüşte toplumun üstünde yer alan, çatışmayı hafifletmesi, "düzen" sınırları içinde tutması gereken bir güce ihtiyaç duyulmuş ve bu güç "devlet" olmuştur. Böylece devlet sınıf zıtlıklarının ortasında ve zıtlıkları bir yere kadar frenlemek ihtiyacından doğmuştur. Sömürü olan bir toplumda başkaldırması beklenenler daima sömürülenler ve bunu engellemek isteyen sömürücüler olduğuna göre devlet, kural olarak ekonomik bakımdan hakim olup bu sayede politik hakimiyet de kazanmış olan sınıfın devletidir. Bundan ötürü köleci toplumda da devlet, köleleri boyunduruk altında tutmak isteyen köle sahiplerinin devleti olmuştur.

Bu durumda köleci devletin görevleri neler olabilir? Köleci devletin ilk görevi kölelere baskı yapmak olmuştur. Bunu çıkardığı kanunlar ile yapmıştır. Esasen kanunlar, üretim araçlarına sahip olanların çıkarlarını onların iradelerinden bağımsız olarak temsil edebilmek için meydana getirilmiştir. Örneğin, M.Ö. 2000 yıllarında bugün Irak'ın yer aldığı topraklar üzerinde kurulmuş olan Babil Krallığı köleci bir devletti. Ve bu devletin Kralı Hammurabi'nin çıkardığı kanunlar da bu çeşit kanunlardı. Bu ka-

nunlar, köle sahiplerinin mülkiyetine karşı gelenlere çok ağır cezalar verdirtmiş, kölelere ise hiçbir hak tanımamıştır. Örneğin, bir kölenin öldürülmesi halinde, kölenin ailesine hiç birşey sağlanmıyor, fakat kölenin sahibine yeni bir köle veriliyordu. Devletin ikinci görevi olan topraklarını genişletmek ve bunun için de birçok savaşlara girmek istemesinin nedeni de feth ettiği ülkeleri yağma etmek, onların halkını haraca bağlamak veya köleleştirmekti. Yani savaşlar içteki sömürünün dışa olan uzantılarıydı.

Devlet konusunda şunu açıkça ortaya koymak gerekir. Bizim için önemli olan ve üzerinde durulması gereken devletin şekline ait meseleler yani devletin Krallık, Cumhuriyet, şu veya bu olduğu değildir. Herşeyden önce devletin niçin varolduğunu bilmemiz ve gücünü hangi sınıfın çıkarları lehine ve hangi sınıf (ya da sınıfların) çıkarları aleyhine yürüttüğü üzerinde durmamız gerekir.

3) Köleci Toplumda Zanaatçılık ve Ticaret:

Köleci toplumda zanaatçılık çok ilerledi. Yatay dokuma tezgâhlarının yerini dikey dokuma tezgâhları aldı. Saban mükemmelleştirildi. Camcılık, tuğlacılık ve inşaatçılık gelişti. Su hazneleri ve sulama sistemleri yapıldı; deniz ticareti gemi inşaatını, savaşlar da silahları geliştirdi.

İlkel komünal üretim biçiminde, toplumda yetiştirilen bir ürünün veya imal edilen bir malın para gibi ele alınıp, değişimin buna göre yapıldığını görmüştük. Zamanla bu ürünlerin yerini kıymetli madenler aldı. Bu madenler ilk önceleri külçe halinde kullanılıyor ve her alışverişte bunları tartmak, parçalamak ve ne kadar verileceğini tespit etmek

çok güç oluyordu. Ayrıca, köleci toplumda ticaretin gelişmesi ile üretime katılmayan ve sadece malların alışverişi ile uğraşan kimseler, yani tüccarlar (bezirgânlar) ortaya çıkmıştı. Bu tüccarlar ülke ülke dolaşıyor, bazen çok uzaklara gidiyorlardı. Bu uzak ülkelerde mallarını satabilmeleri için değişimde kolaylık sağlayacak bir araca ihtiyaç vardı. Ve böylece madeni paralar ortaya çıktı. Artık, malların değişimi değiştokuş yoluyla olmuyor, kişiler mallarını para karşılığı satıyorlardı. Böylece, ürünlerin değeri para ile ölçülmüş oluyordu.

Tüccarların ortaya çıkması ile üretim ticari bir özellik kazandı; kişiler mallarını satmak için üretmeğe başladılar; zanaatçılar ve tacirlerin mallarını satabilmek için toplandıkları yerlerde şehirler meydana geldi. İşte, bugün Müslümanlar'ın ziyaret ettiği Mekke şehri de daha o zamanlarda bir su kaynağı yakınında kurulmuş bir ticaret merkezi idi. Ticaretin artması, servet eşitsizliklerini büsbütün arttırdı. Fakirler hayatlarını sürdürebilmek için zenginlerden ödünç olarak iş aletleri ve para alıyorlar ve borçlarını ödeyemeyince de köle haline geliyorlardı. Öte yanda, zenginler de tefeci haline gelmeğe başladılar. Bu tefecilerin işi para biriktirmek ve sonra bu parayı faizle ödünç vererek büyütmekti. Yani para, yavaş yavaş daha fazla para yaratmak, kendi kendisini büyütmek için bir araç oluyor, *tefeci sermaye* ortaya çıkmaya başlıyordu.

B) KÖLECİ TOPLUMUN YIKILIŞI VE FEODAL TOPLUMA GEÇİŞ.

1) Sınıf Mücadelesi:

Üretimin birbiri ile çelişen sınıflar doğurduğu andan itibaren bütün sosyal gelişme, sınıflar arasın-

daki mücadele vasıtası ile olur. Mevcut üretim ilişkilerini çıkarlarına uygun bulan sınıflar bunların öylece devamını isterken, ezilen sınıflar da mevcut düzeni değiştirmek için çalışırlar.

Köleci toplumda da, servet eşitsizliği arttıkça, sınıflar arası uçurum büyümeğe ve sınıflararası kavgalar başgöstermeye başladı. Ekonomik durumları ve çıkarları birbirleri ile çelişen sınıflar aralarında mücadeleye başladılar. Köleler efendilerine başkaldırdılar. Ancak, gerekli disiplinleri yoktu, örgütleri yoktu; karşılarında ordusuyla, silahları ile efendileri ve onların adamları vardı. Kölelerin mücadele biçiminin kaba ve ilkel olması zorunlu idi. Köleler ancak mecburi çalışmaya karşı pasif direnme gösterdiler; efendilerinin malikanelerinden kaçtılar; korsan çeteleri meydana getirdiler ve tek tük olarak da kollektif ayaklanmalara giriştiler. Kölelerin dağınık olmalarından, tutarlı bir mücadele için gerekli olan örgüt ve örgüt disiplininden yoksun olmalarından ötede, henüz o çağda insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldıracak şartlar gelişmemişti. Bundan ötürü kölelerin mücadeleleri umutsuzdu; bundan ötürü kalıcı zaferler kazanamadılar ve hakim sınıflara yenildiler. Peki, insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldıracak şartlar nelerdir ve bunlar nasıl gelişir? İnsanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kalkması için üretici güçlerin belirli bir seviyeye gelmesi gerekir. Bu öyle bir seviye olacaktır ki, biraraya getirilen iş aletleri yüzlerce işçinin birarada çalışmasını gerektirecektir. Üretimin sosyalleşmesi ile yanyana bulunan üretim araçlarının özel mülkiyeti sonucunda milyonlarca kişinin biraraya gelerek yarattıklarına birkaç kişi tarafından el konulacaktır.

(İlerde kapitalist üretim biçimini anlatırken bunu daha açık olarak ortaya koyacağız). İşte bu şartlar altında üretimin toplumsal niteliği ile üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki çatışma ortaya çıkar ve gittikçe keskinleşir. Ta ki insanın insan tarafından sömürülmesine son veren bir toplum biçimi ortaya çıkıncaya kadar. Ancak, daha önce de gördüğümüz gibi, köleci toplumda üretici güçler, yani iş aletleri ve iş konuları henüz birçok işçinin birarada çalışmasına imkân verecek kadar gelişmemişti. Üretici güçlerin, ulaştırma ve haberleşme araçlarının henüz ilkel sayılabilecek bu seviyesinde kölelerin disiplinli bir mücadele için örgütlenecek tekniklere ve bilgiye sahip olamıyacakları açıktır.

Köleler herşeyden önce bundan dolayı hakim sınıflara yenildiler. Ancak onların mücadeleleri emekçi sınıfın bağımsızlığı uğruna verdiği ilk mücadeleler olarak emekçi yığınların devrimci mücadelesinin temelini atmış oldu. İşte, bunun için köle isyanlarını bilmek ve bunların en önemlilerinden birinin lideri olan ve köleci Roma toplumunda bundan iki bin yıl önce ilk köle isyanını yürüten Spartaküs'ü tanımak, onun egemen sınıflara nasıl yiğitçe başkaldırdığını ve niye yenildiğini öğrenmek gerekir.

2) Köleci Üretim Biçiminin Krize Girişi:

a) Köle Emeğinin Düşük Verimliliği.

Kölelerin mücadeleleri zaferle sonuçlanmasa da, köleci toplum kalıcı değildi. M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda büyük toprak sahipleri, çalışmalarının sonucu ile hiçbir şekilde ilgilenmeyen kölelerin üretime zarar verdiğini gördüler. Üretim araçlarına sahip olmayan

ve ne kadar çalışırsa çalışsın, bir lokma ekmekten fazlasını alamıyan köle, pek tabii ki, ne yaparsa yapsın, kendisine birşey getirmiyeceğini bildiği için, yaptıklarını dikkatli yapmıyor, iş aletlerini de pek titizlikle kullanmıyordu. Efendiler, kölelerin bu durumunu görünce, onları iyi çalışmaya zorlamak için köleleri gözetecek kişiler tutma yoluna gittiler ki, bu da üretimi pahalılaştırmaktan başka işe yaramadı. İşte, bu arada, fakirleşmiş, özgür köylüler ve azat edilen köleler efendilerinin mülkünün bir parçasında çalışma hakkını elde edip, karşılığında efendilerine ürettiklerinden pay vermeğe başladılar. Kendilerinin olan bir toprak üzerinde çalıştıklarından bu kişiler çalışmalarının sonuçlarından kendileri yararlanıyorlar ve bundan dolayı daha titizlikle çalışıyorlardı. Bu özgür "yarıcılar" bundan ötürü efendilerin de işine gelmeğe başladı. Böylece, köle emeğinin düşük verimliliği, köle sahiplerini köleleri azat etmeğe yöneltti. Yeni ortaya çıkan bu tarımcılar artık köle değildiler, fakat özgür çiftlik sahipleri de değillerdi. Topraklarına bağlıydılar ve o toprakları terkedip, başka bir yere gidemezlerdi. Köleler gibi alınıp, satılamazlardı. Ancak, toprağa bağlı oldukları için toprak satıldığı zaman, onlar da satılmış veya alınmış olurlardı. Yani, kişilerin kölesi olmaktan çıkmış, bu sefer de toprağın kölesi olmuşlardı. Görüldüğü gibi bu yeni bir ilişki idi ve köleci toplumun içinde gittikçe gelişti.

b) Zanaatkârların Ağır Vergi Yükü.

Köleci toplumda kölelerin genellikle savaşlar ve başka ülkelerin fethi sonucu, oraların halklarının köleleştirilmesi ile elde edildiğini söylemiştik. Köleci devlet, yaptığı bu fetihlerde büyük çapta za-

naatçıların vergileri ile destek görmekte idi. Devlet, köle emeğinin verimsizliği ve üretimin düşmesi sonucunda şehirlerdeki zanaatkârların üzerine bindirdiği vergiyi de büsbütün arttırdı. Şehirlerdeki zanaatkârlar gittikçe fakirleşmeye ve devlet için gerekli olan vergileri eskisi kadar sağlayamamağa başladılar. Köle sağlamak için girişilen savaşlar kaybedilmeğe başlandı ve üretimde genel bir düşüş oldu. Üretim düştüğü için, iktisadi ve askeri gücünü kaybeden devlet, savaşları kazanamaz oldu. Bildiğimiz gibi, savaşlar köleci devletin aynı zamanda ucuz köle elde etme yoluydu. Bu kaynağın da böylece kuruması köleci devleti büsbütün sarstı.

Bütün bunlar, köleci toplumun yıkılmasına ve köleci toplumun bağrında toprağa bağlı köylülerin doğuşu ile feodal toplumun gelişmesine yol açtı. Şimdi feodal üretim biçimi ve üretim ilişkilerine geçmeden önce, ilkel komünal toplumdan çıkışlar hep köleci mi idi, yani dünyanın her yerinde ilkel komünal toplumları köleci toplumlar mı takip etti, birkaç sözle bunun üzerinde duralım.

C) İLKEL KOMÜNAL TOPLUMDAN KÖLECİ OLMAYAN ÇIKIŞLAR:

İlkel komünal toplumdan çıkışlar her toplumda ve dünyanın her yerinde aynı şekilde olmamıştır. Yani ilk sınıflı toplumun *tek biçimi* köleci üretim biçimi değildir. İlkel komünal toplumdan sınıflı topluma geçişte üretimin nasıl bir biçim alacağını, o toplumda yapılacak olan tarımın niteliği, tarım için gerekli suyun durumu, o toplumun yer aldığı bölgenin iklim şartları, toplumun geçirdiği tarihi deneyler, göçler ve yerleşim özellikleri ve daha birçok şartın birarada bulunuşu etkiler. Örneğin, bü-

yük sulama tesislerini gerektiren iklim şartlarına sahip yerlerde ve özellikle sulu tarım (pirinç gibi) yapılan bölgelerde, küçük komün birimleri için bu işleri yapacak bir büyük birlik, yani kuvvetli bir devlet gerekmiştir. Küçük komünal birimler artık üretimlerinin bir kısmını bu devletin savaş, dini merasim vs. gibi çeşitli giderlerine ayırmakla görevlendirilmişlerdir. Toprağın, üretim araçlarının ve bir bakıma genel olarak halkın sahibi devlettir ve bu merkezi otorite karşısında hemen hemen herkes köle durumundadır.

Komünlerde tarım ve zanaatın birbirine yeten bir birliği vardır. Yani komünler kapalı birer kutudur. Kendileri için gerekli olan şeyleri üretirler ve üretilen şeyler komün içinde tüketilir. Şehirler dış ticarete elverişli olan yerlerde meydana gelirler ve ekonominin bir parçası değildirler.

Görüldüğü gibi, bu toplum sınıfsız bir toplum değildir, çünkü üretimi yapan kişilerin dışında artık ürüne sahip çıkan hükümdar ve hükümdarın adamları türemiştir. Bunlar üretimi yapan kişilerin sağladığı artık ürünle yaşamaktadırlar. Ancak hükümdar ve adamları dışında artık-ürünle geçinen kişiler olmadığına, yani, köleci üretim biçiminde olduğu gibi, üretim araçlarına sahip olabilen ve bunun sonucunda üretim araçlarına sahip olmayanları köle olarak çalıştıran kişiler bulunmadığına göre «sınıflar» da köleci toplumda olduğu gibi açık seçik ortaya çıkmış değildir. İlkel komünal toplumun zamanla değişime uğramış bu biçimi Hindistan gibi bazı Asya toplumlarında görüldüğünden Doğu ya da Asya Üretim Biçimi adını almıştır.

Dünyanın başka yerlerinde de yine tam manası ile ne köleci üretim ne de Asya Üretim tarzı olan Cer-

men, Slav gibi başka üretim biçimleri de görülmüştür. Ancak bunlar üzerinde köleci üretim biçimi kadar bilgi yoktur. Köleci üretim biçimi ilkel toplumdan çıkışların hem en sık rastlananı, hem de hakkında en ayrıntılı bilgiye sahip olunanı olduğu için, biz burada sadece onun üzerinde durduk. Asya Üretim biçimini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, en az dinamik bir yapıya sahip oluşu, yani feodal topluma geçişe en az müsait olan ve dıştan kuvvetli bir etki gelmedikçe kolay kolay bu geçişi yapamıyacak bir toplum biçimi olarak tanımlanmasıdır. İlerde Osmanlı toplum yapısını incelerken, Batı'lı ilim adamlarının niçin Osmanlı toplumu Asya Üretim biçimidir diye savunduklarını açıklamağa çalışacak ve bunun alt nedenleri üzerinde duracağız.

D) KÖLECİ TOPLUMLARA BİR ÖRNEK: ETİ TOPLUMU VEYA HİTİTLER.

Feodal üretim biçimine geçmeden önce, köleci üretim biçimine ait kısmı Anadolu'da yaşamış bir toplumu örnek olarak verip, bitireceğiz.

M.Ö. 1900 - 1300 yılları arasında Anadolu'da yaşamış olan Hititler köleci bir toplumdur. Toprak, ufak miktarda serbest çiftçiler ve büyük çapta savaş sonucunda elde edilmiş olan kölelerin Kral'ın malikanesinde çalışmaları veya ganimet olarak subaylara ve askerlere verilip onların arazileri üzerinde çalıştırılmaları ile işlenirdi. Kullanılan üretim aracı öküzlere çektirilen saban idi.

Toplumdaki sınıflar şunlardan meydana gelirdi:

1) Köle sahipleri — Krallar, rahipler, prensler
2) Küçük üreticiler — Muharipler, Çiftlik sahipleri, Zanaatkârlar
3) Köleler

Muharipler, Eti ordusunun kadrolarını meydana getirirdi. Gördükleri hizmetlere karşılık bunlara ekip, biçmek üzere arazi verilirdi. Bunlar da sarayın topraklarını ellerinde bulundurdukları için saraya aidat öderlerdi. Yolların korunması veya ayin yerlerinin tamiri gibi işlerde yine köleler çalışırdı.

Kölelerin hepsinin durumu aynı olmayıp, efendilerinin mevkiine bağlı idi. Kaçak bir esiri tutup iade edene ikramiye verilirdi. Ancak esir hududu geçerse, efendisi artık onu isteyemezdi.

Borç yüzünden köleliğe mahkum olmuş bir insanın, alacaklısından azat edilmeği talep etmeğe hakkı vardı. Alacaklı bunda hiç birşey kaybetmezdi. Borçlu, aralarındaki sözleşmeyi yerine getirecek olan bir kimseyi kendi yerine koyabildiği zaman azat olunurdu.

V. FEODAL ÜRETİM BİÇİMİ

A) FEODAL TOPLUMDA ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Köleci toplumun bağrında gelişen feodalitenin ilk dönemi Avrupa'da 5. yüzyılda, Asya'da 3. - 5. yüzyıllarda başladı. Feodal ilişkilerin iyice yayılıp, geliştiği dönem ise Avrupa'da 11. - 15. yüzyıl, Asya ve Afrika'da ise 9. - 15. yüzyıllar arası olmuştur.

1. İş Aletleri

Feodal dönemde demir işlerinin mükemmelleştirilmesi ile saban ve diğer tarım aletleri iyice yayıldı. Bunun sonucunda tarımsal üretimde bir artış görüldü ve özellikle bağcılık gelişti. Yel değirmenleri ortaya çıktı ve su değirmenlerine kanatlı çark eklenip, onlar da geliştirildi.

2. Feodal Ağa - Köylü İlişkileri

Feodal toplumda başlıca üretim aracı olan toprak, feodal ağa denilen büyük toprak sahiplerinin

elindeydi. Hür köylülerin kendilerine ait ve onlar tarafından işlenen topraklar da vardı. Fakat bunlara pek seyrek rastlanıyordu.

Ağaların topraklarında üretilen herşey köylü emeğinin sonucu idi. Ancak bu köylüler, ağaya bağlı olmakla beraber, tamamiyle onun kölesi değillerdi. Köleler gibi pazarda alınıp-satılmayan köylüler, toprağa bağlı oldukları için toprakla birlikte alınıp-satılabilirlerdi. Yani işledikleri toprak el değiştirdiği zaman, onlar da efendi değiştirmiş olurlardı.

Sömürü olan bütün toplumlarda yaratılan ürün *gerekli ürün* ve *artık ürün* olarak ikiye ayrılabilir. Üretici (ve sömürülen) sınıfın kendisinin ve ailesinin yaşaması için gerekli olan ürüne *gerekli ürün* ismi verilir ve bunun elde edilmesi için harcanan emek *gerekli emektir*. Üretim araçlarına sahip olan (sömüren) sınıfın üreticinin elde ettiği üründen kendisine mal ettiği kısım ise *artık ürün* ve buna harcanan emek de *artık emek'tir*. Artık ürünün gerekli ürüne olan oranı sömürünün derecesini tayin eder. Yani, yaratılan ürünün nekadar fazlasına üretim araçlarına sahip sınıf el koyuyorsa, üretici o kadar fazla sömürülüyor demektir.

Köleci üretim biçiminde gerekli emek ve artık emek açık-seçik birbirinden ayrılmış değildir. Çünkü köle bütün zamanını köle sahibi için çalışmakla geçirir ve bunun neticesinde köle sahibinin kendisine yaşamını sürdürebilmesi için verdiği asgari geçim araçlarıyla yetinmekten başka çaresi yoktur.

Feodal üretim biçiminde köylü, köle olmadığı için feodal ağanın onun üzerindeki hakkı yukarıda da belirttiğimiz gibi köle sahibinin köle üzerindeki hakkından çok daha sınırlı idi. Ayrıca köylünün belli şartlar altında topraktan yararlanma hakkı ve ba-

zı hallerde üzerinde çok ufak çapta üretim yaptığı bahçesi vs. de vardı. Köylü, kendisine yararlanma hakkı verilmiş olan bu toprağı işler ve bu hakka karşılık da feodal ağa için belirli işler yapmakla veya elde ettiği ürünün belirli bir kısmını ağaya vermekle sorumlu tutulurdu. Böylece köylü, kendisinin ve ailesinin yaşaması için harcadığı emeğin (gerekli emek) dışında, kendi iradesi dışında kendisine yüklenmiş bir görev olan ağaya karşı sorumluluklarını yerine getirmek için emek (artık emek) harcardı.

Peki toprak ağası hiçbir iş yapmadığı, hiçbir üretici faaliyette bulunmadığı halde, nasıl olup da köylünün yarattığı ürüne el koyabilmekte veya ondan kendisine hizmet etmesini isteyebilmektedir? Ağa bu hakkı sadece toprağın mülkiyetine sahip oluşunda bulmaktadır. Fetihler veya yağma yoluyla elde ettiği, ya da anadan-babadan kalma serveti üzerinde köylünün emeğini sömürerek, onun yarattığı ürünün istediği kadarına el koymayı hak saymakta, hatta sırasında köylüden en gerekli şeylerini de çekip alabilmekte, onu yoksullaştırmaktadır. İşte, ağanın köylüden aldığı artık ürün «*feodal rant*» dediğimiz şeyi meydana getirir. Böylece, feodal rant köylünün, ağanın kendisine kullanım hakkını verdiği toprağa ve diğer üretim araçlarına karşılık ağaya ödediği bir çeşit kiradır. Toprağa bağlı köylü, bu rantı aşağıda açıklıyacağımız gibi değişik şekillerde ödemiştir.

Feodal ağaların toprakları üzerinde üretim bir tek amaç gütmüştür: Ağanın ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak. Ağanın ve köylülerin zanaat eşya ihtiyacı da köy zanaatçıları tarafından yine mahalli üretimle karşılanmıştır. Bundan dolayı da fe-

odal üretim biçiminde üretim geniş pazarı olmayan ve genellikle köy topluluğunun kendi ihtiyaçları için yapılan üretimdir. Biz buna kullanım ya da tüketim için üretim diyoruz. İşte üretim çevrenin ihtiyaçlarını sağlamak için yapıldığı ve dışarı ile ilişkiler fazla olmadığı için feodal toplumda, özellikle başlangıçta kapalı köy ekonomisi hakimdir. İşte üretim araçlarının, köleci toplumlardakinden üstün olmakla birlikte yine basit denilebilecek ve ancak tüketim için üretime elverişli olan bir seviyede oluşu, feodal ağaları doğrudan doğruya üretici ile karşı karşıya getirmiş ve onların emeklerine zorla sahip çıkmalarını gerektirmiştir. Ancak artık köylü, bir köle gibi, üretim araçlarına sahip olan sınıfın «malı» değildir. Feodal ağa köylüye üretim araçlarına sahip olduğu için istediği şeyi yaptırabilir. Fakat ağanın da üretimden pay alabilmek ve bu payı gittikçe arttırmak için köylülerin kendisi için çalışmalarına ihtiyacı vardır. Artık kendi malı (kölesi) olmayan ve kapalı köy ekonomisi içinde yüzyüze ilişkiler içinde bulunduğu köylüleri daha fazla ve daha iyi çalıştırmak için ağa da birtakım görevler yüklenmek zorunda kalmıştır. Bunlar, çevrenin asayişini temin etme, köylülerin bazı dertlerini halletme, aralarında çıkan anlaşmazlıklara bir çözüm bulma ve bazı hallerde bölgede adaletin (mahkemelerin) görevlerini yerine getirme gibi sorumluluklardır. Bu durumda feodal ağa köylünün «babası» haline gelir ve sömürüsü gizlenmiş olur. «Sömürü», babaya yapılan ve babanın hak ettiği bir hizmet görünümünü kazanır. Şimdi ağanın köylüden talep ettiği «kira»nın ve hizmetlerin ne şekillerde olduğunu, yani feodal rant biçimlerini görelim.

3) Feodal Rant Biçimleri:

a) Angarya veya İş Rant

Rantın bir çeşidi «angarya» olmuştur. Yani köylü kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kendisine verilen toprakta çalışmaktan başka, bir de senenin belirli zamanlarında ağa için çalışmak zorundadır. Örneğin, ağanın toprağında çalışmakta, ağanın hayvanlarına çobanlık etmekte ve ağa için diğer çeşitli işlere koşmaktaydı. Köylünün bu hizmetlerine karşılık ağa ona hiçbir şey vermemekteydi. Onun için rantın bu biçimde ödenmesine «angarya» diyoruz.

b) Ürün Rant

Rantın diğer bir şekli de ürün ranttır. Tarım tekniği ilerledikçe ve köylü emeğinin verimliliği yükseldikçe, ağalar giderek rantı bu biçimde almağa başladılar. Yani köylü, çeşitli angaryalar yanında yetiştirdiği ürününün belirli bir kısmını karşılıksız olarak ağaya vermek zorunda bırakılıyordu. Daha ilerde inceliyeceğimiz Osmanlı İmparatorluğu devrinde köylünün yetiştirdiği ürünün % 10'unu tımar sahibine «aşar» adı altında vergi olarak vermesinin bu cins bir rant olduğunu göreceğiz.

c) Para Rant

Ticaretin gittikçe daha fazla gelişmesi, zanaatkârların çoğalması ve şehirlerin ortaya çıkışı ile angarya veya ürün olarak ağa tarafından alınan rant, para halinde alınan rant durumuna geldi. Artık ağa, başlangıçtaki gibi kendi yaşadığı yerde üretilen ürünlerle yetinmiyordu. Uzak ülkelerde yapılan çeşitli kumaşlara, kendi toprakları üzerinde yetişti-

rilmeyen diğer ürünlere de sahip olmak istiyordu. Bunun için de para temin etmesi gerekiyordu. Bu malları ağanın bulunduğu yere getirenler tüccarlardı ve bu tüccarlar getirdikleri bu malları ancak para karşılığında satıyorlardı. Ağaların kendileri hiç birşey üretmediklerine göre, para bulmanın tek yolu köylülerden aldıkları rantı bu sefer de para olarak almaktı. Bu ise, köylülerin yetiştirdikleri ürünü tüccara satmalarını ve elde ettikleri paranın bir kısmına ağa tarafından el konulmasını gerektirmiştir.

4) Zanaat ve Ticaretin Gelişimi — Şehirlerin Ortaya Çıkışı:

Köylüler bir çok yerlerde ağaya ait rantı, yetiştirdikleri tarım ürünleri yanısıra yaptıkları bazı el işleri ile de ödemişlerdir. Tarım aletlerinin zamanla daha çok gelişmesi sayesinde köylüler zanaat işleriyle uğraşmaya daha çok vakit bulmuşlardır. Köylülerin bir kısmı uzman zanaatçı olmuş, tarım onlar için tek geçim aracı olmaktan çıkmıştır. İlk önceleri ürettiği malları ağaların oturduğu malikânelerin etrafında satışa çıkaran zanaatçılar, daha sonraları ürünlerini satışa çıkarmak ve kendi ihtiyaçları olan şeyleri almak üzere pazarlara gitmeye başladılar. Ya kaçarak, ya da ağaya bir miktar para ödemek şartıyla izinli olarak topraklarından ayrılan köylüler, zanaat eşyalarını kolaylıkla satabilecekleri, hammadde kaynaklarına yakın ve aynı zamanda kendilerine güvenlik sağlayan yerlere yerleşmişler ve böylece köylüler derece derece ağaların boyunduruğundan da kurtulmuşlardır.

Böylece, bir yandan zanaatkârların belirli yer-

lere yerleşmeleriyle ve öte yandan köylülerin ürünlerini tüccarlara bu yerlerde gelip, satmalarıyla, şehirler gelişti. Ve bu şehirlerdeki belediyelerin yönetimi altında «lonca» ismi verilen mesleki kuruluşların temeli atıldı; çeşitli zanaatlardan olan kişiler kendi loncalarında örgütlendiler. Loncaların, üretimin kalitesini, hacmini, satışını, işçi ücretlerini düzenlemek için özel tüzükleri vardı. Şehirlerde zanaatkârlar mesleğe atılmak için lonca üyesi olmak zorundaydılar. Loncalar ilk önceleri üretimi düzenleyici bir rol oynayarak zanaatların gelişmesine yardımcı oldular. Ancak tekniğin gelişmesi ile lonca örgütü sıkı kuralları ile ekonomik gelişmeyi engellemeğe başladı. Bunun nedenlerini Osmanlı toplumunu incelediğimizde göreceğiz.

Ağaların lüks tüketim ihtiyaçlarının zamanla artması, hem zanaatın, hem de ticaretin giderek daha çok gelişmesine yol açtı. Köylülerin de şehirlerde kurulan pazarlarda ürünlerini gittikçe daha sık satmaları zanaatkârların loncalar içinde örgütlenerek üretimi düzenli bir hale getirmeleri ticaret ve zanaatın gelişmesine yardımcı olmaktaydı.

5) Feodal Toplumda Sınıflar

Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, feodal toplum veya feodal üretim biçimi kendisinden önceki köleci toplum gibi çoğunluğun egemen azınlık tarafından sömürülmesine dayanmaktaydı. Feodal toplum başlıca dört sınıftan meydana gelmişti.

1. Feodal ağalar: Bunlar en önemli üretim aracı toprağa sahip olan ve bu mülkiyet haklarına dayanarak, bu toprağı işleyen köylülerden aldıkları

rant ile, yani köylüleri sömürerek, yaşamaktaydılar. Feodal topluma hakim olan sınıf bu sınıftı.

2. Tüccarlar: Bunlar genellikle şehirlerde yerleşmişlerdi ve ticaretin gelişmesine paralel olarak hızla zenginleşmekte olan bir sınıftı.

3. Zanaatkârlar ve 4. Köylüler: Bunlar feodal toplumun emekçileriydiler. Toplumun ihtiyacı olan bütün ürünleri bunlar üretmekteydi ve bu ürettikleri ürünlerin bir kısmına feodal ağalar tarafından el konulmaktaydı. Bir kısmına da tüccarlar yaptıkları alış-verişte onları sömürme yoluyla el koymaktaydı.

Bu sınıflar arasında gittikçe güçlenen ve zenginleşen yegâne sınıf tüccarlar sınıfıydı.

B) TÜCCAR VE TEFECİLERİN ZENGİNLEŞMESİ:

Tüccarların ne toprağı, ne de herhangi bir üretim aracı vardı. Fakat böyle olmasına rağmen, feodal toplum içinde giderek zenginleşen ve güçlenen tek sınıf buydu. Tüccarlar nasıl oluyor da sadece mal alıp satmakla zenginleşebiliyorlardı?

1) Feodal Ağaların Lüks Tüketimlerini Arttırmaları

Daha önce de söylediğimiz gibi, zaman içerisinde feodal ağalar lüks tüketimlerini arttırma yoluna gittiler. Bu ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için paraya ihtiyaçları vardı. Köylülerden aldıkları rantı para halinde istemeye başlamaları, köylüleri ürünlerini pazarda satmaya itti. Artık köylüler ürünlerinin bir kısmını kendi ihtiyaçları için ayırmakta, geri kalan kısmını ise pazara getirip satmaktaydı-

lar. Ticaretin ve zanaatın gelişmesiyle hızla büyümeye başlamış olan şehirlerde yaşayan halk, tarımla uğraşmadığından köylülerin pazara getirdiği ürünlere ihtiyaçları vardı. Fakat köylü ürününü nadiren o ürünün gerçek tüketicisine satabiliyordu. Araya tüccarlar girmekteydi. Bu tüccarlar köylerden para ödeyerek aldıkları malları gene para karşılığında şehirdeki ihtiyaç sahiplerine satıyorlardı. Köylü sattığı malların karşılığı olarak tüccardan aldığı paranın bir kısmını rant şeklinde ağasına ödemekte, geri kalan kısmıyla da kendi üretmediği tuz, gaz, giyim eşyası gibi malları gene şehirlerdeki tüccarlardan satın almaktaydı.

Tüccarlar ise köylülerden satın aldıkları ürünleri şehirlerde oturan zanaatkârlara ve ağalara satmaktaydılar.

2) Denizaşırı Ülkelerle Ticaret — Yeni Denizyollarının Keşfi

Öte yandan feodal ağalar kendi oturdukları yerlerde yetişen ürünlerin dışında deniz aşırı diyarlarda yetişen ipekli kumaş, baharat, vs. gibi lüks mallardan da tüketmek istiyorlardı. Feodal ağaların bu istekleri Avrupalı tüccarları deniz aşırı ülkelere gitmeye sevk etti. Daha önceleri Asya'da yetişen ürünler Venedikliler, Cenevizliler ve Osmanlı tüccarları vasıtasıyla Anadolu üzerinden gelirdi. Fakat 15. yüzyıldan sonra, özellikle Portekiz ve İspanyol denizcilerinin uzun deniz seferlerine girişmeleri, Amerika kıtasının keşfi, Afrika kıtasının güneyinden dolaşılarak deniz yoluyla Hindistana varılması, yeni ticaret yollarını ortaya çıkardı ve Avrupalı tüccarlar böylece Avrupanın ihtiyacı olan ürünlerin ticaretini bizzat kendileri ele geçirdiler.

3) *Malları Değerinin Altında Alıp, Değerine Satma*

Tüccarların bu yolla zenginleşmeleri ticaretini yaptıkları malı değerinin altında bir fiyattan alıp onu değerine bir fiyattan satarak olmaktaydı. Peki, bir mal nasıl değerinin altına bir fiyattan alınabilir? Bir malın değeri nedir ki?

Bir malın değeri, o malı üretmek için gerekli olan ortalama iş saatidir. Meselâ, buğday üreticisi bir köylü ile şehirde saban yapan bir zanaatkârı alalım. Buğday üreticisi köylü bir teneke buğday üretmek için diyelim ki ortalama olarak 10 saat çalışmaktadır. Saban imal eden zanaatkâr da bir saban yapabilmek için diyelim ki ortalama olarak 20 saat çalışmaktadır. Öyleyse, bir teneke buğdayın değeri 10 saatlik emek, bir adet sabanın değeri ise 20 saatlik emektir. Fakat bir malın değerinin şu kadar saatlik emek olduğunu söylemek kendi başına bir anlam taşımaz. Önemli olan sadece bir malın kaç saatlik emek mahsulü olduğu değil, fakat o malın diğer mallarla kıyaslandığında, diğer mallarla ne miktarda değiştirilebileceğidir. Meselâ, örneğimizdeki buğday yetiştiren köylü iki teneke buğday vererek bir saban alabilir. Çünkü bir saban imâl edilmesi için gerekli olan çalışma zamanı, bir teneke buğday üretmek için gerekli olan çalışma zamanının iki katıdır. Fakat şunu da bilmekteyiz ki, mallar birbirleriyle doğrudan doğruya takas edilmezler. Meselâ örneğimizdeki buğday üreticisi köylü gidip kırılan sabanının yerine yeni bir tane almak istediğinde, şehirdeki zanaatkâra iki teneke buğday verip saban almaz. İlk önce buğdayını satar, sonra gider eline geçen para ile saban alır. Demek oluyor

ki, *para bir malın değerini temsil eden bir mübadele aracından başka bir şey değildir.* Diyelim ki, 1 saatlik emek 4 liraya eşittir. O takdirde, örneğimizdeki buğday üreticisi bir teneke buğdayı üretebilmek için 10 saat çalıştığına göre bir teneke buğdayın değeri para olarak 40 liradır. Saban imâl eden şehirdeki zanaatkârın imâl ettiği sabanın değeri ise, onun iki misli, yani 80 liradır.

Fakat ne şehirdeki zanaatkâr, ne de köydeki buğday üreticisi karşı karşıya gelip, ihtiyaçları olan buğdayı veya sabanı doğrudan doğruya birbirlerinden almaktadırlar. Araya tüccar girmektedir. Ve bu tüccar malı alırken değerinin altında bir fiyattan almakta, satarken de aynı malı değerine bir fiyattan satmakta, böylece üreticileri sömürerek zenginleşmektedir. Meselâ, tüccarın buğday üreten köylüden iki teneke buğday aldığını düşünelim. Bir teneke buğdayın değeri 40 lira olduğuna göre iki teneke buğdayın değeri 80 liradır. Fakat tüccar köylüye 80 lira değil, 70 lira öder. Gene aynı tüccar gider, zanaatkârdan bir saban satın alır. Sabanın değeri 80 liradır. Fakat tüccar zanaatkâra 70 lira öder. Böylece tüccar 70 lira köylüye, 70 lira da zanaatkâra ödemiş, toplam olarak bu işe 140 liralık bir sermaye yatırmıştır. Fakat köylünün sabana, zanaatkârın da buğdaya ihtiyacı vardır. O zaman tüccar köylüye sabanı 80 liraya, zanaatkâra da buğdayı 80 liraya satar, toplam olarak eline 160 lira para geçer. Tüccarın 140 liralık sermayesi bu değiş tokuş neticesinde 20 lira artarak 160 lira olmuştur. Bu fazladan 20 lira nereden gelmiştir? 10 lirası köylünün, 10 lirası da şehirdeki zanaatkârın emeğinden. Yani tüccar malları değerinin altına bir fiyattan almış ve sonradan bu malları değerine satmış ve böylece

hem köylünün hem de zanaatkârın emeklerini sömürerek sermayesini 20 lira arttırmıştır.

4) Tefeci sömürüsü

Öte yandan köylünün emeği tefeci tarafından da sömürülmekteydi. Tefeciler hiç bir şey üretmeden ve hiçbir şey satmadan verdikleri borç paranın faiziyle yaşayan kişilerdir. İktisaden zayıflamakta olan köylünün yaşayabilmek için paraya ihtiyacı vardır. Bu parayı tefeciden alır. Ancak bunu alırken, tefecinin kendisine teklif ettiği faiz haddini de kabul etmek zorundadır. Diyelim ki, tefeciden 6 ay sonra ödenmek üzere % 50 faizle 500 lira borç almıştır. Böylece köylü 6 ay sonra tefeciye aldığı 500 liraya karşılık 750 lira verecektir. Tefecinin 500 lirası kendisi hiç birşey yapmadan 6 ay içerisinde 250 lira artmıştır. Bu 250 lira tabii ki tefecinin sömürdüğü köylünün emeğidir.

İşte feodal toplumdaki tüccarlar ve tefeciler sınıfı da böyle gelişmekte, gittikçe zenginleşmekte, sermayesini hızla büyüterek, güçlenmekteydi. Ticaretin gelişmesiyle birlikte onların da zenginlikleri, sermayeleri artıyordu.

C) FEODAL TOPLUMUN ÇÖKÜŞÜ

Feodal ağaların giderek daha fazla lüks tüketimde bulunmalarının, yani büyük köşkler yaptırmalarının, uzak ülkelerden kıymetli eşyalar, kumaşlar getirtmelerinin, büyük ziyafetler ve eğlenceler tertiplemelerinin yükü köylülerin sırtına binmekteydi. Feodal ağaların lüks tüketimlerini artırmaları demek, köylünün daha çok rant ödemesi ve daha çok çalışıp daha çok ürün satması demek-

ti. Köylüler bir yandan da mallarını satıp ihtiyaçları olan diğer malları alırlarken, demin anlattığımız şekilde bir de tüccar tarafından sömürülmekteydiler. İktisaden hızla zayıflamakta olan köylüler gerek üretimlerini devam ettirebilmek, gerekse ağaya rantlarını ödeyebilmek için bir de borç para almaya başladılar. Yüksek faizlerle aldıkları bu borçlar yüzünden daha da fakirleştiler ve ezildiler.

Öte yandan topraklar zayıfladığından, verim de düşmekteydi. Ağalar bunun üzerine birbirlerinin topraklarına göz diktiler ve aralarında savaşmaya başladılar. Bu savaşların yükü de gene köylülerin sırtına binmekteydi. Bunun üzerine köylülerin bir kısmı ayaklanarak, «Üzerinde çalıştığımız topraklar bizimdir», demeye başlarken, bir kısmı da borçlarını ödeyemediklerinden neleri var neleri yoksa satıp savmakta ve şehirlere göç etmekteydiler.

Köylülerin ayaklanmaları ve şehirlere göç etmeye başlamalarıyla büsbütün kötü duruma düşen ağalar, topraklarını satmaya başlamışlardır. Bu toprakları ya zenginleşen tüccarlar ya da durumu iyi olan köylüler satın almaktaydılar.

Şehir ve kasabalardaki zanaatkârların da durumu hızla kötüleşmekteydi. Tıpkı köylüler gibi, tüccar tarafından sömürülen zanaatkârlar ağır borçlar altına girmekte ve giderek bu borçlarını ödeyemez duruma gelmekteydiler.

Görüldüğü gibi feodal toplumun bu çöküş süresi içinde güçlenen yegâne sınıf tüccarlardı. Ve bu tüccarlar da feodal üretim biçimine ve feodal ağalara karşıydılar. Çünkü, köylülerin ağaya verdikleri rantı, onları fiyat yoluyla sömürerek tamamiyle kendileri almak istiyorlardı. Öte yandan tüccarların içinde sermayelerini sanayiye yöneltmiş olan bir

grup, fakirleşen köylülerin şehirlere göçmelerini ve fakirleşmiş kasaba ve şehir zanaatkârlarının kendi kurmaya başladıkları imalâthanelerde işçi olarak çalışmalarını istiyorlardı.

Dolayısıyle, şehirlerde yaşayan tüccar sınıfının özellikle sanayiye yönelmiş olan kısmı köylülerin ağalara karşı ayaklanmalarını ve üzerinde çalıştıkları topraklara sahip olmak istemelerini destekliyordu. Geleceğin kapitalist sınıfının çekirdeği olan bu zümrenin kendisi de şehirlerde «kardeşlik», «özgürlük», «eşitlik» gibi sloganlarla feodal ağalara karşı devleti ellerine geçirmek üzere mücadeleye girişmişlerdi. Şehirlerde, kırsal alanlara yayılmış olan köylülerin diğer müttefikleri küçük zanaatkârlar ve köyden şehire göçüp, henüz devamlı bir iş bulamamış ve dolayısıyla henüz tam anlamıyla proleter olmayan kişiler oldular.

Feodal toplumun sarsıldığı sürede ve çöküş süresinde dünyanın birçok yerlerinde ve özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'nın birçok ülkelerinde köylü ayaklanmaları ve savaşları görüldü. (Osmanlı toplumunda da 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıl başlarında olan ve temelinde köylü hareketi sayılabilecek ayaklanmaların ne gibi etkiler sonucu ortaya çıktığını birazdan anlatacağız.)

Avrupa'da köylüler somut bazı isteklerle ayaklandılar. Toprak köleliğine son verilmesini istediler; feodal ağaların bazı haklarını ve onlara verdikleri vergileri reddettiler; bu arada feodal ağaların kendilerine tanıdığı birçok imtiyazlar ve büründükleri dini kılıf içinde korkunç bir sömürü sürdüren yüksek kademelerdeki din adamlarının mallarına el koyup, onları aralarında bölüşmeyi ve zorla kendilerinden alınmış toprakların iadesini talep et-

tiler; kendi bölgelerindeki din adamlarını seçme ve azletme hakkına sahip olmayı istediler ve her türlü keyfi idareye karşı çıktılar. Onların kahramanca mücadeleleri feodal düzen ve feodal ağaları çok sarstı ama kökünden yıkamadı. Köylülerin nihai bir zafere ulaşmaları niçin güçtü? Bir kere, köylüler çok dağınıktılar; feodal düzenin üretim araçları bugün fabrikalardaki işçilerin olduğu gibi, birçok köylünün biraraya gelerek çalışmasına yol açacak bir seviyede değildi. Kırsal alanlarda üretim daha önce de belirttiğimiz gibi küçük çapta, kişisel üretimdi. Bu da köylülerin biraraya gelmelerini engellemiştir. Sonra köylü, feodal ağayı «baba»sı bilerek nesiller boyu sömürüye alışmış; mücadele etme alışkanlığını kaybetmişti. Bunu elde edebilmesi için de fiilen mücadeleye girmesi ve uzun süren bir mücadele içinde öğrenmesi lâzımdı. Köylülerin dağınıklığından ve biraraya gelmelerinin güçlüğünden söz ettik. Bunun bir sebebi de feodal ağaların sömürüsünün bölgeler arası farklılığı olmuştur. Aynı ülke içinde bazı bölgelerde diğerlerine kıyasla daha az sömürülen köylüler feodaller ile anlaşma yoluna giderek köylü sınıfının ortak çıkarlarına ihanet etmişler; ihanet etmeseler bile birbirlerinden kopuk ve bağımsız hareket ettikleri için mücadele güçsüz kalmıştır.

Bütün bunların üstünde gittikçe zenginleşen tüccarlar vardır ve bunların içinden ufak çapta sanayi yatırımlarına yönelmiş geleceğin kapitalistlerinin çekirdeği ortaya çıkmıştır. Feodaller de o arada çoğunlukla tüccarlardan borç alma durumunda olduklarından yularlarını onlara kaptırmışlardır. Artık bundan sonra daimi gelişim gösterecek ve feodaliteye nihai darbeyi vuracak olan feodal toplum

içinde geliştiğini gördüğümüz tüccarların sanayiye yönelmiş kapitalist sınıf haline gelen kesimidir.

Şu halde meseleyi birkaç cümle halinde toparlarsak şöyle diyebiliriz: Feodalitenin çöküş döneminde dünyanın bir çok yerlerinde ortaya çıkmış olan köylü savaşlarında hareketin temel gücünü köylüler meydana getirmişlerdir. Çünkü, feodal düzende, feodal ağalar, din adamları, memurlar, tüccarlar ve kısacası bütün sınıflar tarafından en çok sömürülen sınıf köylüler olmuştur. Ancak yukarıda açıkladığımız sebeplerden ötürü hareketleri hem yöresel olarak kalmış; hem de neticede onların verdiği savaşın meyvasını yiyenler başka sınıflar olmuştur. Köylü savaşlarından yararlananlar zaman zaman küçük ve orta feodaller (artık üründen büyük feodal ağalar kadar pay alamıyanlar) olmuşsa da, neticede giderek gelişen kapitalist sınıf bunları da tasfiye etmiştir. Kapitalizmi anlatırken bunların üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağız.

D) FEODAL TOPLUMLARA BİR ÖRNEK: OSMANLI TOPLUM YAPISI

Osmanlı toplum yapısını ortaya koymadan önce, onun temelini teşkil etmiş ve 11. - 13. yüzyıllar arasında Anadolu'da yer almış olan Anadolu Selçuk İmparatorluğu zamanındaki toplum yapısına kısaca göz atmak faydalı olacaktır, çünkü hiç bir toplum yoktan varolamaz. Kendisinden önce aynı topraklarda yer almış olan toplumun maddi yapısı üzerinde kurulur.

1) Selçuklar Zamanında Toplum Yapısı, Toprağın İşlenişi ve Sosyal Sınıflar:

Selçuklar Anadolu topraklarını fethettikleri za-

man (11. yüzyıl), buralarda toprakta özel mülkiyet mevcuttu ve dini kanunlar tarafından korunmakta idi. Selçuklular özel mülk olan topraklara dokunmadılar. Ancak Bizanslı'lardan yeni aldıkları toprakları devlet mülkü haline getirdiler ve buralarda «askeri ikta» ismini verdikleri sistemi kurdular. İkta, burada daha sonra açıklayacağımız tımar ile aynı anlamdadır. Bu sisteme göre muayyen toprak parçaları üzerinde devlete ait olan vergiler kısmen, ya da tamamen hizmet karşılığı olarak ordu mensuplarına terkediliyordu. Yani, devlete ait topraklarda en büyük feodal olarak devlet gözüküyordu, onları devletin büyük memurları, askeri kadrolar vs. takip ediyor ve en alt düzeyde de esas üretici olan köylüler yer alıyordu. Böyle bir sömürü zinciri, ufak-tefek farklılıklar ile hemen hemen bütün feodal toplumlarda görülmüştür. Burada önemli olan bu 'zincirin halkalarının kimlerden meydana geldiği değil, feodaliteyi tanımladığımızda üzerinde durduğumuz, köylünün onun hemen bir üzerindeki «bey», «ağa» vs. ile olan ilişkisidir. Feodaliteyi bu temel ilişkinin ortaya çıkardığı sömürünün biçimi tayin ettiği için, burada da Selçuklu toplumunda köylü-bey ilişkilerini ele almak gerekir.

a) Selçuklu Toplumunda Köylünün Durumu

Selçuklu'larda özel mülk olan toprakların dışında (ki bunlar azınlıktadır), toprağın mülkiyet hakkı devlete, tasarruf hakkı köylüye ait olmuştur. Böylece devlet, kendi yetkilerine dayanarak yeni fethedilen topraklarda Orta Asya'dan gelen göçmenleri yerleştirme imkânına sahip olmuş, yerli halkın yerleştirilme meselesini ve savaşlar için ge-

rekli gelir ve asker temin etme meselesini halletmiştir. Böylece, Selçuklularda güçlü bir devlet, üretici güçlerin seviyesinin düşük olduğu bir dönemde, göçlere açık ve savaşçı bir toplumda pratik ihtiyaçlara cevap vermiştir. Savaşçı Selçuklu devletinin en önemli meselesi iyi donatılmış bir ordudur. Orduyu temin etmenin bir yolu köylüyü vergileme olmuştur. Diğer bir yolu da bazı kişilere (özellikle savaşlarda yararlık göstermiş kişilere) belirli miktarda arazinin ve arazi üzerinde çalışan köylülerin idaresini bırakmaktır. Devletten, belirli miktarda arazinin idaresi ve vergilerini toplama hakkını alan bu küçük, ya da orta feodaller, devlet (ya da merkezdeki feodaller için) muayyen miktarda asker yetiştirme ve donatma sorumluluğunu yükümlenirler. Yani, köylülerin bazılarını yine köylüden sömürdükleri artık ürün ile asker haline getirirler. Böylece, Selçuklu Devletinin ordu meselesi halledilir. Ayrıca, Selçuklu devletinin toprakları devlet mülkiyetinde tutmasının bir diğer yararı da, boş veya yeni fethedilen yerleri iskân etmek istediği zaman köylüyü bu topraklara nakledebilmesi olmuştur. Toprak, köylünün malı olmadığı için ve köylü nereye giderse gitsin aynı şartlar altında çalışacağından «efendi» değiştirmek onun için önemli değildir.

Köylü, işleyebildiği miktardaki toprağa kendi mülkü gibi tasarruf etmekte (kullanmakta), fakat bu toprağı satmak, hibe etmek gibi haklara sahip bulunmamaktadır. Köylüye ancak elindeki toprağı işlemek şartı ile onu ilerde oğluna miras bırakması (yani kullanım hakkını miras bırakması) hakkı tanınmıştır. Toprağı devlet namına idare etmekten sorumlu olan kişiye Selçuklu devrinde «ikta sahibi»

denmiş ve köylü de «ikta sahibine» karşı sorumlu tutulmuştur. Ona tapu bedeli vermekle yükümlüdür ve toprağından elde ettiği ürünün bir kısmını «ikta sahibi» ne verir. Bu miktar tahminlere göre köylünün üretiminin 1/3'ü kadar olmuştur. Köylü, toprağını boş bırakmak veya terketmek hakkına da sahip değildir. Köylünün bu durumu Avrupa'da ve diğer feodal toplumlarda varolan feodal ağa-köylü ilişkilerinin temel nitelikleri açısından aynısıdır.

Selçuklularda devlet mülkiyeti dışında varolan özel toprak mülkiyeti birkaç şekilde olmuştur. Bunlardan bir tanesi tam anlamıyla mülkiyettir ki, arazinin sahibi olan kişi vergilerini ödemek şartı ile araziyi istediği gibi eker-biçer ve kullanır. Ancak satmak hakkına sahip olmadığı gibi, ölünce de mirasçılarına bırakamaz. Bu, mal sahibinin ölümü ile sona eren bir mülkiyettir. Ayrıca Selçuk Sultanları kendilerine çok iyi bir şekilde hizmet eden bazı kişilere toprak hediye etmişlerdir. "Temlik" adı verilen bu topraklar bazen birkaç köyü içine alan bir genişlikte olmuştur. Bu şekilde toprak sahibi olan kişilerin yine devlete karşı birtakım sorumlulukları vardır. Ancak, kendilerine verilmiş arazileri satmak, hibe etmek ve miras yoluyla akrabalarına geçirmek hakkına da sahip olmuşlardır.

Sultanlar, büyük hizmetler karşılığında olduğu gibi, para karşılığında da beylere ve zenginlere köyler vermişlerdir.

Gerek devlete ait, gerekse özel mülk olan topraklarda özünde köylü için değişen hiç birşey yoktur. Her iki halde de, köylünün artık emeğine (ürününe) kendi iradesi dışında, el konulmaktadır. Bir şekilde köylü karşısında "ikta sahip"ini bulurken di-

ğerinde "temlik" ya da "mülk" sahibi olan beyi bulur ki bu da köylü için hiç birşey değiştirmez.

b) Selçuklu Toplumunda Şehir Hayatı ve Ticaret

Selçuklular Anadolu'ya gelmeden önce, Anadolu, İslâm ve Hıristiyan âleminin savaş sahası olduğu için Batı'nın Asya ile ticareti normal olarak Anadolu üzerinden yapılması gerekirken İran vasıtasıyla yapılıyor; gerek kara, gerekse deniz yolları Anadolu'yu ticaretin dışında bırakıyordu. Selçuklu'lar Anadolu'da ticaretin gelişmesi için birçok tedbirler aldılar; Anadolu'ya gelen yabancı tüccarlara "en az gümrük tarifesi" uygulanması gibi imtiyazlar tanıdılar; ticaret yollarında güvenliliği sağlamak için ve yolculuk eden ticari kervanların ihtiyaçlarını temin etmek üzere, ticaret yolları üzerinde her 30-40 km. de bir "kervansaraylar" yaptırdılar. Dışardan kaleye benzeyen bu kervansarayların içinde yatacak, yemek yiyecek yerler, hayvanlar için ahırlar, baytar ve nalbantlar; ayakkabıcı vs, dükkânları, hamamlar, velhasıl yolcuların rahat etmesi için ne lazımsa vardı. Bundan ötede bu kervansarayların çoğunluğunda burada kalan kişilerden bunlara karşılık para alınmazdı. Han-hamam gibi yerler yaptırmış olan zengin kişiler buraların gelirlerini herhangi bir kervansarayın masraflarının karşılanması için hibe ederlerdi. İşte buna "vakıf" denmiştir ve kervansarayların masraflarının çoğu bu vakıflardan karşılanmıştır. Bazen de devlet, bazı köylerin gelirini bu kervansarayların ihtiyaçlarının teminine yöneltirdi. Bu durumda da köylünün artık ürünü ticari faaliyetlerin gelişmesine yöneltilmiş olurdu.

Bütün bunlar sonucunda XII. asrın sonlarında

Anadolu ticaret yolu önem kazandı; kervansarayların civarında da ticaret merkezleri oluştu.

Selçuklular zamanında şehirlerde oturan tüccarların yanısıra, loncalar içinde örgütlenmiş esnaf da mevcuttu. Bu dönemde sultanın adamlarının şehirlerdeki hakimiyeti kırsal alanlardaki gibi olmamış; kasaba ve şehirlerde hakim faaliyetlerin ticaret ve zanaatkârlık oluşu sonucunda buralarda tüccarlar, "esnaf şeyhleri" ve esnafın koruyucusu olan "ahi reisleri" birinci derecede nüfuzlu kişiler sayılmışlar; resmi sıfatlı kişiler hükümetin birer temsilcisi olmaktan ileri gidememişlerdir. Hatta hanedan mensupları da han, hamam, dükkan vs. gibi gelir kaynakları yaptırmak suretiyle şehirdeki ticari faaliyetlere katılmışlardır.

Burada anlattıklarımızdan sonra Selçuklular devrindeki başlıca sosyal sınıfları şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1) Kırsal alanlarda devlete ait topraklarda hakimiyeti elinde tutan hükümdar, hükümdarın adamları ve askerleri olan yüksek rütbeli kişiler (ikta sahipleri veya kendilerine arazi verilmiş olanlar) ve özel mülk sahibi beyler.

2) Şehir ve kasabalarda hakimiyeti ellerinde tutan tüccar ve esnaf şeyhleri. Esnaf şeyhleri kasabalarda esnaf teşkilatlarının başkanları olan imtiyazlı kişilerdir. Loncalarda usta durumunda olan zanaatkârları da bunların yanına katmak gerekir çünkü, gerek esnaf şeyhleri, gerekse loncalardaki ustalar, kendi alanlarındaki üretim ve dağıtım faaliyetlerini kontrol altında bulunduran, iste-

dikleri kişileri mesleğe kabul eden, ücretleri ve fiyatları istedikleri gibi düzenleyen imtiyazlı kişiler olmuşlardır. Lonca içindeki kalfa ve çırakları bunlardan ayırmak gerekir.

3) Zirai faaliyette bulunan ya da köyde küçük zanaatlar ile uğraşan köylüler. Bunlardan sadece tarım ile uğraşanlar ya da tarımın yanısıra küçük el zanaatları ile de uğraşanlar feodal sömürü ilişkileri içinde ,özel mülk olan topraklarda toprak sahibi ağa, devlete ait topraklarda ise "ikta sahibi" tarafından sömürülmüşlerdir. Zanaatın ve ticaretin daha geliştiği bir dönemde bu köylüler içinden kasaba veya şehirlere göç edip, tamamiyle zanaatçı haline gelenler ise tüccarlar, esnaf şeyhleri gibi şehir imtiyazlıları tarafından sömürülmüşlerdir. Bu sömürünün ne şekilde olduğunu "tüccar ve tefecilerin zenginleşmeleri" bölümünde genel çizgileri içinde açıkladık.

c) Anadolu Selçuklu Devletinin Çöküşü

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devletinin Orta Asya'dan gelen Moğol istilâları sonucunda ordusu perişan oldu, ordunun ortadan kalkışı onun dayanağı olan "ikta sistemi"ni de yıktı. Birçok topraklar özel mülk haline geldi. Selçuklu Devletinin en büyük feodali olan Sultan, Anadolu'yu istilâ eden Moğollar (İlhanlıların) kuklası haline geldi. Orta Anadolu topraklarında Moğolların kurdukları İlhanlı Devlet'i, gerek devlete ait toprakların korunmasında ve işlenmesinde, gerekse vergile-

rin toplanmasında güçlüklerle karşılaştı ve bir yandan da özel mülkiyet olan toprakları arttırma eğilimi gösterdi. Fetihçi (savaşçı) olan bu devletin başlıca gelirini köylüden vergi yoluyla gaspettiği tarımsal artık-ürün meydana getirmekteydi. Bu bakımdan, toprakları devletin kendi elinde tutması amaçlarına daha uygundu. Ancak özel mülk sahiplerinin başkaldırmasından da çekinen İlhanlı devleti hoşnutsuzluklara yol açmamak için özel mülk olan topraklara el koymaktan çekinmiştir. Ve bu durum da, Anadolu'da İlhanlı devletinin gittikçe çökmesine ve bağımsız küçük beyliklerin ortaya çıkmasına veya daha Selçuklu zamanında varolan beyliklerin gittikçe güçlenmelerine yol açmıştır. Bu feodal beyliklerden herbiri birbirlerinin topraklarına göz dikip, tüm Anadolu topraklarını ele geçirmek için birbirleri ile mücadele etmişlerdir.

İşte Osmanlı İmparatorluğunun çekirdeği de, XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmak üzere iken, Marmara Bölgesinde İznik Gölünün Doğusunda kalan bir alanda kurulmuş olan Osmanlı Beyliğidir. Bu beylik nasıl Bizans İmparatorluğunu yenmiş, Balkanlara yayılmış, Anadolu birliğini kurmuş ve giderek koskoca bir İmparatorluk haline gelmiştir, burada bunları anlatacak değiliz. Birkaç cümle içinde Osmanlı Beyliğinin tarihi geçmişindeki olayları özetledik. Şimdi bizim için daha önemli olan Osmanlı toplum yapısı meselesine geçebiliriz.

2) Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Yapı: Toprağın İşleniş Biçimi ve Ticaret

Osmanlılarda toprağın işleniş biçimi özellikle kuruluş ve gelişme döneminde Selçuklu "askerî ik-

ta" sistemi ile Bizans'lılardaki toprağı işleyiş sisteminin bir devamından başka birşey olmamıştır. Selçuklu ikta sistemini bir önceki kısımda anlatmıştık. XI. yüzyılda ortaya çıkan Bizans sistemi de ikta sistemine çok benzeyen ve arazinin belirli hizmetler karşılığında (genel olarak silahlı asker yetiştirme) önemli kimselere verildiği bir sistemdi. Burada da arazi sahibi toprağını satamaz, devredemez ve mirasla varislerine geçiremezdi.

Osmanlılar, Anadolu'da yayıldıkça, yayıldıkları bölgelerdeki toprak idaresini olduğu gibi bırakmakla kalmamışlar, bundan ötede fethettikleri yerlerde halkın alışık olduğu ikta sahiplerini bile yerlerinde bırakmışlardır.

Şimdi, Osmanlılar'da "timar sistemi" ismi verilen toprağın işleniş biçiminde üretim ilişkileri ne idi onu görelim. Sonra da 16. yüzyılın ortalarından sonra bu sistemde meydana gelen değişiklikleri ele alalım.

a) Tımar Sisteminde Tımar Sahibi ve Köylü İlişkileri: Toprak Sahibinin Hakları ve Köylünün Sorumlulukları

Osmanlı toplumunda en büyük mülk sahibi Padişahtı. Ondan sonra topraklar, rütbe sırasıyla vezîriazam, vüzera, ümera, beylerbeyi ve sipahibeyleri gibi feodal sınıfın diğer elemanları arasında öşür gelirine göre bölüştürülmüştü. Dağıtılan toprakların geliri ve bunun karşılığında arazi sahibinden (yani arazinin tasarruf hakkına sahip olan şahıstan) devletin beklediği hizmetler aynı değildi. Topraklar başlıca üçe ayrılmıştı.

1. *Has:* Bunlar geliri yılda 100,000 akçeden çok olan araziler idi. Has sahipleri savaşa gidecekleri

zaman her 5,000 akçe için bir silâhlı asker götürmeğe zorunlu idiler. Has'lar genellikle şehzadelere, vezirlere, beylerbeylerine verilirdi.

2. *Zeamet:* Bunlar geliri 20,000 - 100,000 akçe arasındaki araziler idi ki, bunlar da ikinci derecedeki feodallere, sancak beylerine v.b. verilirdi. Bunlar da her 5,000 akçe için bir silâhlı asker yetiştirmek zorunda idiler.

3. *Tımar:* Bunlar da geliri 3,000 - 20,000 akçeye kadar olup tımar beyleri veya sipahi denilen kişilere verilen arazilerdi. Sipahiler, savaşa giderken her 3,000 akçe gelir için bir silâhlı asker götürmek zorundaydılar. Görüldüğü gibi bunların geliri daha az olmasına rağmen, görevleri daha ağırdı. Sayıca da tımarlar has ve zeametlerden daha çoktular. Köylü ile en geniş ilişkileri olanlar da sipahilerdi.

Şimdi, köylü ile sipahi arasındaki ilişkiler ne idi biraz da bunun üzerinde duralım.

Feodalitenin bölgesel bazı özellikler dışında, her ülkede aynı temel niteliğe,yani üreticiye kendi iradesinden bağımsız olarak bir "üst" tarafından sorumluluklar yüklenmesi esasına dayandığını daha önce de söylemiştik. Orta çağlarda yaşamış olan bir rahibin şöyle dediği söylenmektedir: "Dünya, muazzam bir vücuda benzer. Din adamları, bu vücudun gözleridir. Bu gözler insanlara selâmet yolunu gösterir. Soylular, beyler, bu vücudun elleri ve kollarıdır. Onlar, sulh ve sükunu devam ettirirler. Dini kurumları ve zayıfları korurlar. Halk da vücudun alt kısmıdır ki, gözleri, el ve kolları beslemekle yükümlüdür." İşte, halkın sırtından geçinen hakim sınıflar, üreticilerin sırtına zorla yükledikleri görevleri onlara Allah tarafından bahşedilmiş manevi bir vazife gibi göstermek çabasında bulunmuşlar ve

din adamlarını bu yolda kullanmışlardır. Din adamının yukarıdaki sözleri feodal sistemin dayandığı esasları belirtmektedir. Hakim sınıfların ekonomik çıkarları için üretim araçlarının henüz çok gelişmediği bu dönemde, halkın görevi toprakta çalışmak ve "feodal rant" ödeyerek üretim araçlarına sahip olanları beslemektir.

Osmanlı toplumunda has, zeamet, tımar dediğimiz toprakları fiilen işleyen ve onların üzerinde oturan köylülere "reaya" denilmektedir. Padişah tarafından kendisine has, zeamet veya tımar olan bir arazi parçası ve onun üzerinde yaşayan köylülerin idaresi bırakılmış kişi ise, "sahibi arz" veya toprak sahibidir. Şimdi tek tek "sahibi arz"ın haklarını ve köylünün sorumluluklarını görelim. Esasen toprak sahibinin hakkı olan herşey, köylünün görevi olduğuna göre, bu karşılıklı hak ve sorumlulukları birbirinden ayrı inceleyemeyiz.

1) Reaya, toprak sahibinin emri altında ve ona bağlı idi. İşlediği toprağın tapu vergisini, öşrünü (gelirin 10'da biri) ve diğer vergileri toprak sahibinin uygun gördüğü bir şekilde (kısmen aynî, kısmen para olarak) ona vermeğe mecbur idi. Toprak sahibine ait bir vergiyi gizlemek büyük suç sayılırdı.

2) Köylü, kendi mülkü olan küçük bahçesinde yaptığı tarımdan, yetiştirdiği arıların balından bile, toprak sahibine pay vermek zorunda idi. Buna "sipahi hakkı" denirdi.

3) Toprak sahibi, kendi toprağında çalışan köylüyü bir köyden diğerine gitse bile, yerine getirmek hakkına sahipti. Ancak, köylü 10 seneden fazla köyünden ayrı durmuşsa, toprak sahibinin köylüyü zorla köyüne getirmeğe bir hakkı olmazdı.

4) Köylü, toprak sahibinin izni olmadan çalış-

tığı topraklar üzerinde ne ev, ne değirmen, ne bağ, velhasıl hiç bir şey yapamazdı.

5) Köylü, tasarruf ettiği toprağı bir başkasına verme yetkisine sahip değildi.

6) Kendi tarlasını terkederek bir başka yere giden köylü, «çift bozan resmi» denen ağır bir vergi ödemek zorunluğunda idi.

7) Köylü, yılın belirli günlerinde toprak sahibi için çalışmaya zorunlu idi.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, hernekadar reaya bir köle değil, «hür köylü» ise de, birçok bakımlardan toprak sahibine ve toprağa bağlı olup köleden en önemli farkı onun gibi pazarda alınıp, satılamamasıdır. Bazı tarihçiler, Osmanlı toplumunda Batı Avrupa'daki gibi feodal ağaların köylü üzerindeki sömürülerinin sürdürülemiyeceğini; sipahilerin köylü üzerindeki haklarının sınırlı ve «kanunlar çerçevesinde» olduğunu; kadıların (bunlar her bölgede adaleti korumakla görevlendirilmiş devlet memurlarıdır), toprak sahiplerinin köylü üzerindeki her türlü baskılarına engel olabileceklerini söylemişlerdir. Ancak, devleti ve devletin kanunlarını daha evvel anlattığımız çerçeve içinde düşünürsek, bu kanunların genellikle hakim sınıfların ekonomik çıkarlarını korumak için düzenlendiğini ve bu kanunları uygulayan kadının da (kanunda aksi belirtildiği durumlarda bile) toprak sahipleri aleyhine bir karar alamıyacağını düşünmemiz gerekir. Tarih de göstermiştir ki, kadıların *çoğunluğu* toprak sahiplerinin müttefiki olmuşlar; zamanla arazi ve mülk sahibi de olarak köylü üzerinde baskıları apaçık bir zümre şeklinde ortaya çıkmışlardır.

Peki, tımar sistemine göre dağıtılan ve işlenen

devlete ait topraklar dışında, Osmanlı İmparatorluğunda toprakta özel mülkiyet yok muydu? Toprakta tam «köle» durumunda çalışan kimseler yok muydu? Şimdi de bunlara bir göz atalım.

b) Serbest Mülk Sahipleri

Osmanlı İmparatorluğunda tımar, zeamet ve has şeklinde dağıtılan devlet topraklarından başka özel mülk olan araziler de vardı. «Malikâne» ismi verilen bu özel mülk topraklarda, toprak sahibi idari bakımdan olduğu kadar, vergi toplamak açısından da devletten bağımsız idi. Malikânelerde çalışan köylü bu sefer de malikâne beyinin emri altına girerdi. Bu topraklarda çalışan reaya, toprak sahibine, yapılan tarımın niteliğine, toprağın durumuna göre bölgesel olarak değişen belirli bir pay verirdi. Buna «malikâne öşrü» denirdi. Bu köylü, aynı zamanda devlet memuru ile karşılaşıp, ona da «divan öşrü» denilen vergiyi verdiğinden, bu topraklarda çalışanlar çift yönlü sömürülmüş olurlardı. Osmanlılarda özel mülk olan topraklar özelikle kuruluş devrinde çoğunlukta olmamakla beraber, bazıları 10-15 köyün alanını kaplayacak kadar genişti.

Ve Osmanlı toplumunda ticaretin, para ekonomisinin ve faizciliğin gelişmesi ile özel mülk olan topraklarda da artış görüldü.

c) Osmanlı Feodalitesi İçinde Köleci Üretim Kalıntıları

Bir toplumu feodal diye adlandırdığımız zaman bu toplum içinde hakim olan üretim ilişkileri feodal demektir. Ancak feodal bir toplum içinde yer yer köleci ve feodalite öncesi diğer ilişkilere de rast-

lamak mümkündür. Nitekim, Osmanlı toplumunda da «kul taifesi» denilen çoğunlukla İstanbul civarında yerleştirilmiş ve genel olarak savaşlarda ele geçen esirlerin meydana getirdiği kölelere de rastlanmıştır. «Kul taifesi» ile deminden beri açıkladığımız hür köylü (reaya) kanunlarla birbirinden ayrılmıştır. Bunların köylüden esas farkı «bey»lerin bunlar üzerindeki haklarının daha sınırsız oluşu, bunlardan daha fazla hizmet beklemeleri ve bunları «köylü»den daha fazla angaryaya koşmaları olmuştur. Ancak Osmanlı toplumu içinde kulların yeri önemli değildir ve zamanla «reaya» dan hiç farkları kalmamıştır.

d) Tımar Sistemi Osmanlı Devletine Neler Sağladı ve Nasıl Çözüldü?

Fetihçi bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, tımar sistemi ile kendisine sağladığı askeri güçler sayesinde, birçok ülkeler fethetmiş, geniş toprakları kontrolü altına almış ve bu topraklarda tımar sistemini kurarak, daha önce anlattığımız sipahi köylü ilişkileri yani feodal sömürü yoluyla devlete vergi ve asker sağlamıştır. Devleti meydana getiren büyük feodaller ya da merkezdeki feodaller, toprakları has, zeamet, tımar şeklinde diğer feodallere dağıtmış; bu topraklarda köylü üretmiş, köylünün artık ürünü ile hem sipahi yaşamını sürdürmüş, hem de devlete vergi verilmiş ve devlet için asker yetiştirilmiştir. Devlet gücünü toprakların işleniş biçimi olan tımar sisteminden almıştır. Demek ki devletin gücünü yitirmesi için artık ürünü kendisine «asker ve vergi» şeklinde aktarma yolu olan tımar sisteminin bozulması, devlete ait toprakların

giderek özel mülkler haline gelmesi; zaten varolan özel mülklerin çoğalması gerekmektedir. Nitekim, 1500'lerin ortalarından itibaren Osmanlı toplumunun diğer toplumlar ile olan ilişkileri sonucu, kendi toplum yapısı değişime uğramış ve İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış olan feodallerin, mahalli beylerin ve eşrafın gittikçe gelişmesine yol açmıştır.

Şimdi, bu ilişkiler ne idi ve tımar sisteminin çözülüşüne nasıl yol açtılar kısaca bunları ele alalım.

Osmanlı toplum yapısında büyük değişikliklere yol açan başlıca ilişki Osmanlı devletinin Batı Avtupa ile olan ilişkileridir. Bu ilişkileri iyice anlayabilmek için, bu dönemde Avrupa'nın durumunu iyi bilmek gerekir. Avrupa'nın durumunu bundan sonra ki broşürümüzde kapitalist üretim biçimini ortaya koyarken bütün ayrıntıları ile açıklayacağımız için, burada bunun üzerinde fazla durmayacağız. Ancak şunu söyliyelim ki bu dönemde Avrupa feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş aşamasındaydı. Ticaret yoluyla, daha sonra endüstriye aktaracağı sermaye birikimini yapıyordu. Avrupa tüccarları dünyanın dört bir yanından kendi ülkelerine lüks tüketim malları, altın ve gümüş getirmekte idiler. Yeni ticaret yolları keşfedilmiş, Amerika kıtası bulunmuş, Avrupa'nın birçok devletleri Afrika ve Güney Asya'da sömürgeler edinmişlerdi. Avrupa'da o sırada gerçekleşen teknoloji alanında çok önemli keşiflerden biri de ateşli silâhların bulunmasıydı. İlerde daha ayrıntılı inceliyeceğimiz bu gelişimlerin olagelmesi Osmanlı toplumunu ne şekilde etkiledi onu görelim:

1) Yeni deniz yollarının keşfi ile Osmanlı İm-

paratorluğu Asya - Avrupa ticaretinde önemini kaybetti. Osmanlı devletinin önemli gelir kaynaklarından biri Anadolu ticaret yollarını kullanan yabancı tüccarlardan alınan vergiler idi. Bunu kaybetmek, devleti epeyce sarstı.

2) Batı'da ateşli silâhların kullanılmaya başlanması, Osmanlıların Avusturya ile olan savaşlarda yenilgiye uğramalarına yol açtı. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğunda «hafif süvari» (atlı asker) olan tımarlı ordusu önemini kaybetti; silâhlı asker olan ve devletten maaş alan piyadelerin (yani yeniçerilerin) sayılarının arttırılması gerekliliği duyuldu. Askerin çoğunluğu maaşlı olunca da önemli bir görevi devlet için asker yetiştirmek olan tımar sisteminin gerekliliklerinden biri ortadan kalktı. Artık askerin daha sistemli, daha muntazam bir şekilde ateşli silâhlarla donatılarak devlet tarafından yetiştirilmesi gerekiyordu.

3) Tımar sisteminin önemli görevlerinden biri artık gereksiz hale gelince, tımarlar saray mensuplarına, rastgele dağıtılmağa başlandı, dağıtım üzerinde titizlikle durulmayınca da artı-ürünün devlete düzenli olarak gelme yolu tıkandı.

4) Ticaret yollarının önemini kaybedişi ve tımarların rastgele dağıtılışı ile gelirleri azalan, fakat maaşlı asker sayısı arttığı için masrafı çoğalan devlet yeni birçok vergiler koyma yoluna gitti ve masraflarını «reaya» dan karşılamağa kalktı. Ancak zaten ağır vergiler altında ezilen reaya bunları karşılayamadı ve köylü kitlesinden bazıları vergiden kurtulmak için şehirlere göçmek zorunda kaldılar.

5) Bu durum, yani bazı köylülerin köylerini terkedişi, hem tarımsal üretimi krize soktu, hem

de şehirlerdeki bunalımı büstütün arttırdı. Şehirlerde esnaf ve zanaatkârlar feodal düzenin meslek örgütleri olan loncalar içinde çalışmaktaydılar. Her isteyen esnaf ve zanaatkâr olamazdı. Loncalara girmenin ve belirli bir zanaatta (veya esnaflıkta) çalışmanın ve yükselmenin birçok şartları vardı. Bu kurallara aldırış etmeden esnaflığa başlıyan köylüler diğer esnafın gelirinin düşmesinde; esnaf ve zanaatçılar arasında huzursuzluk başlamasında ve loncaların çözülmesinde rol oynadılar. Şehir ve kasabalardaki buhranı arttıran bunlar oldu. Esasen bu arada Avrupa'nın ham madde, hububat ve hayvana çok ihtiyacı vardı ve Avrupa'lı tüccarlar bu gibi maddelere çok yüksek fiyat verdiklerinden bunlar konulan bütün yasaklara rağmen, dışarıya akmağa başlamış, içteki fiyatlar da çok yükselmişti. Oysa, loncaların sıkı kurallarına göre esnaf ve zanaatkâr satış fiyatlarını bu yeni fiyatlara uyduramıyacağı gibi, mallarının kalitesini de düşüremezdi. Böylece, Avrupa'da başlayan kapitalizm ve gelişen sanayiinin hammadde ihtiyaçları Osmanlı toplumunun lonca teşkilatını krize soktu. Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini incelerken de, oradaki loncaların nasıl gelişen sistem içinde çözülmeye mahkûm olduklarını göreceğiz. Loncalarda daha önce de söylediğimiz gibi küçük çapta üretim yapılırdı. Kapitalist üretim ise büyük çapta üretime yönelmiştir; teknik yenilikler ile üretimin çapı genişletilmeğe çalışılır. Sıkı kaidelere bağlı ve rekabete yer vermeyen loncalar, gelişen kapitalist üretimin kuralları ile bağdaşamamış, ona engel de olamayınca, yok olup gitmişlerdir.

6) Vergilerin muntazam alınamaması üzerine, tımar sahiplerine karşı güvenliğini yitiren devlet,

onları kontrol maksadıyla Anadolu'ya maaşlı askerlerinden (yeniçerilerinden) bazılarını yolladı. Ancak ceplerine maaşlarının bir kısmını toptan alarak Anadolu'ya dağılan yeniçeriler buralarda ticarete, toprak yağmacılığına ve köylüyü sömürmeye girişmişler; büsbütün karışıklıklara sebep olmuşlardır.

7) Reayanın içinden genç delikanlılar da «levendler»'i meydana getirmişlerdir. Bunlar beylerin, zenginlerin kapısına hizmetkâr olmak üzere gelip kapılanamıyan boş insanlardır. Bunlardan her sene binlercesi kalelere gönüllü asker olarak yazdırılırdı. Ancak hepsinin buralara yerleştirilmelerine imkân yoktu. Diğerleri çoğunlukla İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde üçer-beşer kişilik gruplar halinde dolaşıp, haramilik ederlerdi. Bunlar da köyden ayrılmakla, hem insan gücünün eksilmesi ile tarımsal üretimin büsbütün azalmasına yol açtılar, hem de şehirlerde hiç bir üretimde bulunmayan, tamamen tüketici bir sınıf olarak toplanıp yüklerini yine köylüye bindirmiş oldular.

8) Şehirde esnaflık ve ticarete kolaylıkla girişemiyen, beylerin kapılarında hizmetkârlık bulamıyan köyünü terketmiş genç köylüler için en iyi iş «suhte» olmak, yani kasaba ve şehirlerdeki orta seviyedeki medreselerde (dini okullarda) öğrenci olmaktı. Buralarda parasız-yatılı olarak okuyan öğrenciler böylece bedava yemek ve yatacak yer bulmuş oluyor ve aynı zamanda bir meslek sahibi de oluyorlardı. Ancak zamanla bu medreselerin imaretlerinde toplanan köy çocuklarının sayıları öylesine çoğaldı ki, herkes buralara giremediği gibi; hepsi medreselerin yüksek kısmına alınmamaya ve buraları bitirenlere bir vazife verilememeğe başlandı. Bu

durum karşısında bunlar da XVI. yüzyılın ortalarından itibaren zaman zaman tarihte «Suhte İsyanları» diye bilinen karışıklıklara yol açmışlardır.

9) 1500'lerin ortalarındaki hububat darlığı yukarıdaki olaylardan da anlaşılacağı gibi, gerek yüksek fiyat veren Batı Avrupa'ya zahire kaçırılması, gerekse tımar sisteminin bozuluşu ile kesin bir şekilde kendisini göstermiştir. Hububat darlığının bir sebebi de 1525-1527 arasında üç mahsul yılında ekinlerin çekirge tahribatına uğraması ve 1528'de ekinleri su basmasıdır. Bunlara ek olarak, bazı tımar sahiplerinin arazileri kendilerine mülk edinmeğe başlaması ile büyük çiftlikler ortaya çıkmış, bu çiftliklerin bazılarında daha ziyade hayvancılığa önem verilmesi ile tarlalar hayvanlardan zarar gördüğü gibi, arazilerin bir kısmı da mer'a haline getirilmiştir.

Geçim zorluğu öylesine had safhadadır ki, köylüler bir tarlayı 20 kilo (bir veya iki kile) buğdaya veya arpaya değişmek zorunda kalmışlar; hububat darlığı büyük şehirlerin ve ordunun iaşesinde de büyük zorluklar ortaya çıkarmıştır.

9) Faizle para verme Selçuklular ve hatta onlardan önce Anadolu'da mevcuttu. İslâm dininin faizi ayet ve hadislerle kat'i bir şekilde yasaklaması sonucunda, ortaya çıkan bir takım usüller ve hukuki işlemler ile bu yasak hükümsüz kılınmıştı. (Bugün de Anadolu'nun bazı yerlerinde faizcilik «buğdaycılık» vs. gibi isimler altında çeşitli şekillerde yapılmaktadır.) Osmanlı toplumunda da 1500'lerin ortalarında tarımsal düzenin bozulması, geliri düşen köylünün devletin koyduğu yeni vergiler altında ezilmesi ile faizcilik büsbütün arttı. Faizciler zamanı geldiğinde paralarını ödeyemeyen köylü-

lerin arazisine el koyuyor, köylüyü kendi hizmetleri için karşılığında hiçbirşey vermeden çalıştırıyor, yani onu bir çeşit köleleştiriyorlardı. Çiftçi birisine borçlandığı vakit, tasarrufunda ki tarlası, hayvanları, bağı ve bahçesi velhasıl bütün arazisi ve bu araziyi işleyecek araçlarıyla birlikte, alacaklısının kendi ürünü üzerindeki ortaklık hakkını kabul ediyordu. Ekip, biçtiğinden her ne elde ederse öşür ve diğer vergileri çıktıktan sonra, alacaklı ile paylaşacaktı. Bu çeşit ortaklığın en ağır tarafı, ortakçılık nekadar devam ederse etsin, çiftçinin borcunun hiçbir zaman ödenemiyeceğidir. Alacaklı, verdiği borcun yalnız yıllık faiz tutarı için çiftçinin ürününün hepsine ortak olmakta idi. Borç verilen paranın miktarı hiç değişmeden devam ettiği için, çiftçinin mülkü, arazisi, hayvanları ve bütün tarım araçları kendisi tarafından kullanılmakla beraber, alacaklı tarafından rehin olarak kabul ediliyordu. Borçlu çiftçi ortaklıktan vazgeçtiği anda, bütün herşeyi alacaklının oluyordu. Özellikle, Doğu vilâyetlerinde (Malatya, Elâzığ, Mardin, Diyarbakır) borç para verip ödeyemediği zaman köylü ile böyle bir ortaklığa girişmek ticaret haline gelmişti. Bu işi de genellikle tımar sahipleri, kasabada ticaretle uğraşanlar ve Anadolu'ya gönderilen yeniçeriler yapıyorlardı.

Üretimin krize girişi, sömürünün artışı, sınıfların birbirleri ile olan çıkar kavgalarını da daha açık bir hale getirir. Bu durumda toplum içinde sömürülen sınıflar sömürücülere karşı baş kaldırırlar. Sömürülenlere artık üründen diğerleri kadar pay alamıyan sınıflar da katılır. Ancak, sömürülen sınıfların sömürüyü tamamen ortadan kaldıracak bir üretim biçimine geçişi sağlayabilmeleri, yani ni-

hai zafere ulaşabilmeleri için, üretim araçlarından tamamen yoksun ve işgücünden başka satacak şeyi olmayan bir işçi sınıfı yani proleterya ile üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olup, işçinin emeğini sömürerek yaşayan kapitalist sınıfın yani burjuvazinin tam anlamıyla ortaya çıkmaları gerekir. Sömürüye son verecek olan toplumu, burjuvazi ile mücadelesi sonucunda zafere ulaşan proleterya yaratacaktır.

Ancak, feodal Osmanlı toplumunda pek tabii ki ne burjuvazi, ne de proleteryanın varlığından söz edilebilir. Sömürüye son verecek toplumun kuruluş şartları hazır değildir. Bu şartların toplumlarda kapitalist üretim biçiminin gelişmesi ile birlikte gittiğini, kapitalist üretim biçimini incelerken göreceğiz.

Bundan dolayı XVI. yüzyılda Osmanlı toplumundaki sınıf çatışmaları da genel hatları ile daha önce bahsettiğimiz köylü hareketlerinden pek farklı olmadı. Yani köylüler yine dağınıklıkları, üretici güçlerin düşük seviyesinde bireysel üretimde bulundukları için biraraya gelemeyişleri, örgütsüzlükleri sonucunda en çok sömürülen sınıf olmakla birlikte, ancak birbirlerinden bağımsız, yöresel hareketler yürüttüler. Ve hatta 1550-1603 Celalî isyanlarında köylüler hareket içinde temel gücü meydana getirmekle birlikte, Avrupa'da XV. ve XVI. yüzyılardaki köylü hareketlerinden farklı olarak, kendi başlarına somut isteklerde bulunamadılar ve çıkarları kendileri ile aynı olmayan sınıflara destek olup, öncülüğü onlara kaptırdılar. Köylü kitleleri hep isyancıların arkasından gitme, onları destekleme görevini benimsediler. Celali isyanlarında hangi sınıf-

lar, hangi sınıflara karşı ve niçin ayaklanmıştır, bir de buna kısaca değinelim:

1) Tımar sisteminin bozuluşu, tımarların düzenli olarak dağıtılmayışı, özel mülk olan toprakrakların ve tefeci-sermayenin gittikçe gelişmesi sonucunda durumları sarsılan küçük ve orta tımar sahipleri büyük feodallere (merkezdeki feodallere) karşı ayaklandılar. Sömürülen köylü yer yer bunların yanında yer aldı. Ancak bunlara en fazla destek sağlayanlar köylerinden ayrılıp, başka yerlerde de iş bulamayınca başıbozuk gezen «levent»ler olmuşlardır. Daha önce de bahsettiğimiz bu leventler gerek kırsal alanlarda, gerekse şehirlerdeki karışıklıklarda hep yer almışlar; bazen beylerin yanında bazen de kendi başlarına devlete (merkezdeki feodallere) karşı ayaklanmışlardır.

2) Kırsal alanlarda yağmacılığa ve faizciliğe başlamış olan yeniçeriler ile köylüler arasında da çatışmalar oldu.

3) Mülk edinmeye ve servet sahibi olmaya başlamış kadılar ile küçük tımar sahipleri arasında çatışmalar görüldü ve bu durumda da köylü yine tımar sahiplerinin yanında yer aldı.

4) Medreselere giremiyen veya buraları bitirdikten sonra hiçbir vazifeye alınmayan medreseliler ile devlet arasında çatışmalar oldu. Medreseliler (suhteler) esasında genç köylüler oldukları için, yer yer köylüleri yanlarına aldılar. Bazı yerlerde de tımar sahipleri, kadılar, devletin temsilcileri, köylü, kim varsa dinlemeyip, hepsini karşılarına aldılar. Sahte isyanlarını kendi askerlerini kullanarak bastırmaktan aciz kalan devlet (ya da merkezî feodaller), bunlara karşı bazı yerlerde mahalli

beyleri kullandı. En son başvurduğu çare de, Anadolu medreselilerine karşı İstanbul gibi büyük şehirlerde yetişmiş şehir medreselilerini kullanmak oldu. Çıkarları bir olması gereken sınıfları bölmek, onları birbirine kırdırmak, bir kısmına imtiyazlı muamelesi yapıp, diğerlerini «asi» ilân etmek, egerupalı devletler kendi mallarını satabilmek ve ramen sınıfların herzaman kullandığı bir taktik olmuştur.

Bütün bu kriz döneminde, mahalli ayaklanmalardan ve para ekonomisinin ülke çapında gelişmesinden yararlanan ve gittikçe gelişen tek zümre Anadolu «eşrafı» olmuştur. Öyle ki, bundan sonraki gelişimlerde devlet, «ayân» denilen bu zümrenin gücünü tasdik etmek ve 1757-1774 yıllarında «ayânlık» diye bir müesseseyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra ayânlar kendi silâhlı orduları ile başlı başına birer güç haline geldiler ve merkezdeki feodaller (yani devlet) gücünü kaybetmeğe başladı. Eski biçimde tımarlar yoluyla vergi toplayamıyacağını gören devlet, bu arada «iltizam» usulü denilen vergi toplama yolunu ortaya çıkarmıştır. Bu yeni usüle göre belirli bölgedeki topraklar, o topraklardan en fazla vergi toplayacağını söyleyen kişilere bırakılmıştır. Toprağın bu yeni sahiplerine «mültezim» denilmektedir ki üretim ilişkileri ve köylünün artık ürününe el koyma açısından mültezim-reaya ilişkisi, tımar sahibi-reaya ilişkisinden hiç farklı değildir. Reaya vaktiyle sipahi beyine verdiği vergileri şimdi de mültezime veriyor ve sipahi beyine karşı olan sorumluluklarını mültezime karşı devam ettiriyordu. Mültezimlik para ekonomisinin gelişmekte olduğu şehir ve kasabalardaki tefeci ticaret sermayesine dayanmış,

bazı bölgelerde de ayanlar mültezim de olup, güçlerine güç katmışlardır. Mültezim taahhüt ettiği vergiyi toptan olarak hükümete vermekte ve bunu mal karşılığında zaman zaman köylüden toplamaktaydı. Mültezimliğin oldukça kârlı bir yatırım sahası olması gerekir ki, Osmanlı tarihinde köylerinde tuzla işletip zengin olan eşraftan bazı kişilerin, gerekli sermayeyi toplayınca, eski işlerini bırakıp, kasabaya göç ettikleri ve mültezimliğe yatırım yaptıkları görülmüştür.

Vergilerin bu şekilde, yani iltizam usulüne göre toplanması «sarraflık» müessesesinin gelişmesine de yol açmıştır. Sarraflar belirli bir faiz karşılığında bir zaman sonra ödenmek üzere kişilere borç veren ve genellikle tüccar olan kimselerdir. Bunlara bir çeşit ilkel bankacı da diyebiliriz. Mültezimler devlete taahhüt ettikleri parayı tamamlayamadıkları zaman, bunlara başvurmuşlardır veya devlete kefil olarak bu kişileri göstermişlerdir.

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı toplumunda ticaret sermayedarlığı iyice gelişmiş, özellikle kıyı şehirlerinde Avrupa malları satan birçok dükkânlar açılmıştı. Meselâ, 1850'lerde 33 bin nüfuslu Trabzonda 27 kişiye bir dükkân düşüyordu. Ticaretin gelişmesi(,) feodal toplumu genel olarak anlatırken de gördüğümüz gibi, tarımdan alınan vergilerin de «para» şeklinde alınmasını gerektirdi ve köylüden vergileri «para» şeklinde toplayan mültezimin bu gelişmiş biçiminine «muhassıl» denildi. Para ekonomisinin gelişmesi ile zaten farklılaşmaya başlamış olan «köylü» de bir tek sınıf olmaktan çıktı; topraksız köylü, küçük köylü, orta köylü, toprak ağası gibi(,) bundan sonraki broşürde üzerinde ayrıntı-

lı olarak duracağımız, çıkarları birbirinden farklı sınıflara ayrıldı.

Şimdi tarımsal alanlardaki üretim ilişkilerini bir yana bırakıp, Osmanlı toplumunda ticaret ve ticaretin gelişimini kısaca ele alalım.

e) Osmanlı Toplumunda Ticaret

Daha Selçuklu'lar devrinde ticaretin ve Anadolu ticaret yollarının nasıl önem kazandığını görmüştük. Osmanlı devleti küçük bir beylik iken de Türk toplumu ile Rum şehirleri ticaret ilişkileriyle birbirlerine çok sıkı bir şekilde bağlanmışlardı. Tarımsal alanlardan aktarılan artık ürünün yanısıra, ticaretten sağlanan gelirler de Osmanlıların kuruluş devrindeki genişlemesine hız vermiştir. Yani, Osmanlı devleti bir yandan daha geniş bir alanın tarımsal artık ürününü ele geçirmek, bir yandan da önemli ticaret yollarına ve merkezlerine sahip olmak için yayılıp, genişlemiş, böylece gelirini çoğaltmıştır. Bu çaba içinde önemli ticaret merkezlerini ve yollarını ele geçirmeleri Osmanlı devletini Doğu-Batı ticaretini denetleyen bir duruma getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devrinde Balkan'larda önemli ticaret merkezleri İstanbul, Selânik ve Edirne idi. Bu dönemde İtalyanlar Ege'de, Karadeniz'de, Akdeniz'de ve Balkan yarımadasının belli başlı noktalarında yerleşmiş bulunuyorlar ve buralardaki ticari faaliyetleri ellerinde tutuyorlardı. Osmanlılar Balkan'ların ve Anadolu'nun önemli bir kısmını kendi hakimiyetleri altına aldıktan sonra, başta Venedikli'ler ve Cenevizliler olmak üzere, birçok Lâtin devleti ile ticari antlaşmalar im-

zalamışlar ve onların eski ticaretlerine serbestçe devam etmelerine izin vermişlerdir.

Anadolunun o zamanki (1300-1500) dünya ticaretinde yeri iki açıdan önemli idi. Birincisi, Anadolu'nun Orta Asya, Çin, Hindistan ve İran gibi Doğu ülkeleriyle Avrupa arasında yapılan ticarette bir geçiş ve değişim yeri olması; ikincisi Anadolu'da üretilen malların bu memleketlere satılması ve onlardan çeşitli mallar alınması. Osmanlı devletinin ne alıp, ne sattığı ve bunu kimler aracılığı ile yaptığı üzerinde de durmak gerekir. XVI. asırda Türk pazarlarına henüz Batı'nın sanayi mamülleri girmiyordu. (İngiltere'de dokunan kumaşların girişi XV. asrın sonunda oldu). Buna mukabil Avrupa'lılar Türk limanlarından devamlı olarak hammadde, hububat ve hayvan (özellikle koyun) taşımakta idiler. Akdeniz'de ve Karadeniz'de Venedik ve Cenevizlilerin ticaret yollarını ellerinde bulundurması ile kendilerine başka ticaret yolları arayan Avrupalılar, bu arada açık deniz ticaretini geliştirmişler, keşifler ve sömürgeler sayesinde servet birikimine girişmişlerdi. Osmanlı devleti onlar için iyi bir hammadde pazarı oldu. Türk üreticilerin azınlıklar (Ermeniler vs.) vasıtasıyla ayaklarına kadar giderek onların mallarına yerli tüccarlardan çok daha fazla fiyat ödemeğe başladılar. Bu durum daha önce de bahsettimiz gibi, sıkı lonca kaideleri içinde çalışan Türk esnaf ve zanaatkârlarının da durumunun gittikçe kötüleşmesine yol açtı.

Böylece, Osmanlı devletine, Avrupa'ya sattığı ham madde ve hayvan karşılığında bol bol altın ve gümüş giriyor, bu altın ve gümüş de Hindistan ve İran'dan gelen işlenmiş malları almak için kullanılıyordu. Böylece XVI. yüzyılda Osmanlı devleti Do-

ğu-Batı ticaretinde bir aracı idi. Ancak XVII. yüzyılda İngilizler ve Hollandalılar Hint Okyanusunda ve Akdeniz'de ticari üstünlüğü ele geçirdiler. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti İran ipek ticaretini bir miktar kurtarabildi ise de, Hint Baharat ticaretindeki aracı rolünü tamamiyle kaybetti. 1535'lerden başlayarak Avrupa devletleri ile imzaladığı antlaşmalar ile Osmanlı devleti onlara ticaret alanında bir çok imtiyazlar verdi. Bu onu Batı Avrupanın sömürdüğü ülkeler zincirine ekledi ve Osmanlı Devletinde bundan sonraki ekonomik, sosyal ve politik gelişimler Batı Avrupa devletleri ile olan ilişkilerine göre belirlendi.

3) Osmanlı Toplumunun Sömürgeleşmesi

Biliyoruz ki, feodalizmden kapitalizme geçişin birkaç temel şartı vardır ve kapitalizmin gerçekleşmesi için bunların hepsinin bir arada ortaya çıkması gerekir. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Gelişen ticari ilişkilerin belirli bir sınıfın elinde (tefeci-tüccar) *servet birikimine* yol açması.
2) Kişi olarak özgür fakat *üretim araçlarından yoksun bireyler* yığınının varlığı.
3) Servete ve insan gücüne *tekniği katacak olan zanaatların* varlığı.
4) Ticaretin geniş bir iç ve dış pazar yaratmış olması.

Şimdi Osmanlı toplumunda bu şartlardan hangileri hazırdı, hangileri değildi, bir de onu görelim.

Bir kere Osmanlı toplumunda kişisel olarak özgür fakat üretim araçlarından yoksun bireyler yığı-

nının varolduğu hiç şüphe götürmez. XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başından itibaren, tımar sisteminin çözülüşü ile kırsal alanlardan kaçıp, şehirlere gelen büyük bir kitle vardır ki, bunlar gerek köyde, gerekse şehirde geçinme imkânı bulamamışlar ve biraz önce de ortaya koyduğumuz gibi, bu yüzden yer yer karışıklıklara yol açmışlardır. Özellikle Bursa ve Ankara gibi şehirlerde gelişmiş olan zanaatkârlar da mevcuttur. Bursa ipeklileri ve Ankara "sof"ları uzun zaman Avrupa pazarlarında çok beğenilmiş ve talep edilmiştir. Ancak, Osmanlı devleti sattığı hiç bir mal ile ticarette dünya pazarlarını tutamamış; onun önüne geçen Avrupa dünyanın dört bir yanında elde ettiği sömürgeler sayesinde ele geçirdiği dış pazarlar ile ucuz hammaddeler ve mallarını satacak pazarlar bulup, kendi sanayiini ve içteki pazarlarını geliştirirken, Osmanlı Devletinin Avrupa ile yaptığı ticaret kendi iç pazarını, yerli zanaatını da çöktürmüştür.

Feodal Osmanlı devleti ticareti genellikle azınlık tüccarların ve yabancı tüccarların eline bırakmış, fethettiği yerlerde ticareti vergiye bağlamak, gümrük resmi ve yol vergisi almakla yetinmiştir. İç gümrük sisteminin mevcudiyeti (bir şehirden diğer şehre nakledilen mallardan gümrük resmi alınması), bazı mallar üzerinde uygulanan "Yed-i Vahit Usulü", yani üreticilerin bu mallarını sadece devletin imtiyaz verdiği kişilere satabilmeleri; ticari faaliyetlerin sıkı kuralları olan loncalar içinde örgütlendirilmesi de bunlara eklenince, Türk tüccarları yok denecek kadar az sayıda ortaya çıkmışlardır. Böylece, ticaret genellikle Osmanlı toplumu içinde yabancı unsurların elinde kalmıştır. Batı Avrupalı tüccarların bir uzantısı olan azınlık tüccarlarının ti-

caret gibi kârı bol, riski nisbeten az bir iş varken kendilerini güvenlik altında hissetmedikleri yabancı bir ülkede, bir sanayi faaliyetine girişmenin veya imalâthaneler kurmanın riskini göze alamıyacakları doğaldır. Osmanlı devletinde ticaretten elde edilen servetin sanayiye yönelmeyişinin önemli sebeplerinden *birisi* de budur. Ancak şurası da açıktır ki XVI. yüzyılda artık Osmanlı devletindeki tüccarların biriktirdikleri serveti sanayiye yöneltmeleri imkânsızdı. XI. yüzyıldan beri servet birikimine girişmiş ve şimdi de dünya pazarlarını tutmuş Batı Avrupa gibi zorlu bir rakip vardı, karşılarında. Bu rakip 1535'lerde Osmanlı devletinin karşısına dikildi ve onu sömürge haline getirecek ekonomik imtiyazları bir bir ondan kopardı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, başta Fransa olmak üzere, Avrupalı devletler, tüccarlarının Türkiye'de serbestçe ticaret yapabilmeleri için tarihimizde "kapitülasyon" adı verilen imtiyazları elde ettiler. Ve 1838 yılında ilk önce İngiltere ile imzalanan ve sonra da diğer Avrupalı devletler için geçerli sayılan Serbest Ticaret Antlaşması ile yabancı tüccarlara verilen imtiyazlar en had safhasına ulaştı. Avrupa devletleri, bu imtiyazları rahatça kullanabilmek ve sürdürebilmek için, Osmanlı Devletindeki politik, idari ve sosyal kurumları da kendi isteklerine en uygun hale getirdiler. Osmanlı toplumunda kendi kanunlarına göre hareket etmeğe başladılar. Osmanlı mahkemeleri onları yargılayamazdı bile, İşte Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Tanzimat Reformu gibi XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devletinin giriştiği bazı reform hareketlerini değerlendirirken, bu noktayı gözden kaçırmamalıyız. Yenilik diye isimlendirilen bu hareketlerin bazı maddeleri üzerinde II. broşürde tekrar duracağız.

Burada yeri geldiği için bunların, Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devletinde sömürülerini daha rahat sürdürebilmek için, işbirlikçi sınıflar yoluyla gerçekleştirdikleri, siyasi ve sosyal bazı değişiklikler olduğunu belirttik.

1838 Serbest Ticaret Antlaşması ve onu takip eden reform hareketleri Osmanlı pazarlarını Avrupa malları ile doldurdu. Milli sanayiyi yıktı. Dokuma tezgâhlarının çöküşü ile birçok kişi işsiz kaldı. Rahatça ticaret yapabilmek için, demiryolu ve limanlar inşa ettirmek üzere Osmanlı devletine borç verdiler ve bu borçlar zaman içinde gittikçe arttı. Öyle ki 1881 yılında Osmanlı borçlarının idaresi için yabancılar devlet içinde devlet anlamına gelen bir teşkilât kurdular. Tarihimizde Düyun-u Umumiye ismi verilen bu teşkilât ile Osmanlı Devletinin gelirlerinin çoğunu ve dolayısıyla devleti kontrol altına aldılar. Böylece, Osmanlı Devleti Batı Avrupa kapitalizminin sömürgesi haline geldi. Neydi bu kapitalist üretim biçimi? Batı Avrupa'daki feodal toplumlar hangi uygun şartların birleşmesinden ötürü kapitalist üretim biçimine geçebildiler? Bunları kapitalist üretim biçimini anlatmağa çalışacağımız II. broşürümüzde açıklığa kavuşturduktan sonra, Batı Avrupa ile Osmanlı Devletinin özellikle XIX. yüzyılın başındaki ilişkilerini tekrar ele alacağız.

Burada biz, üretici güçlerin seviyesini ve üretim ilişkilerini ele alıp, Osmanlı toplumunu feodal üretim biçimine bir örnek olarak açıkladık. Ancak Osmanlı toplum yapısı bazı kimseler tarafından "feodal" değil de, "İlkel Komünal Toplumdan Köleci Olmayan Çıkışlar" kısmında kısaca ele aldığımız Asya Üretim Biçimi olarak kabul edilmiştir. Broşürü-

müzü bitirmeden önce bu konuyu da kısaca ele almakta yarar gördük.

4) *Osmanlı Toplum Yapısı Niçin Asya Üretim Biçimi Değildir?*

Osmanlı toplum yapısının Asya Üretim biçimi olduğunu savunanlar üretici güçlerin seviyesine ve "artık ürüne" el koyma biçimine değil de, artık ürüne kimlerin el koyduğuna bakmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda özellikle kuruluş ve gelişme devrinde topraklarının çoğuna sahip kuvvetli bir devlet (ya da merkezde yer alan büyük feodalleri) görünce Osmanlı toplumunun feodal olamıyacağı sonucuna varmışlardır. Biz bu bakış açısını şu noktalarda reddediyoruz.

a) Bundan önceki sayfalarda feodal üretim biçiminin temelde üretici güçlerin seviyesi ve artık ürüne el koyuş biçimi ile belirlendiğini söyledik. Osmanlı toplumunda da toprağın sabanla, ufak ölçüde ve ilkel olarak işlenmesi, köylünün üretimini pazar için değil de, ailesinin ve yakın çevrenin ihtiyaçlarını karşılamak için yapması, feodal üretim biçimine uygundur. Daha önceki kısımlarda temel özelliklerini ortaya koyduğumuz feodal üretim biçiminde köylü toprağa bağlıdır ve ürettiği ürünün bir kısmına toprak ağası tarafından el konur. Osmanlı toplumunda özellikle kuruluş ve gelişim dönemlerinde köylünün artık ürününe el koyanlar devletten o toprakların kullanım hakkını elde etmiş olan "sipahi" ler olmuştur. Ancak köylünün artık emeğine (ya da ürününe) toprak sahibi veya devletin hak tanıdığı kişi tarafından el konuluşu feodal üretim ilişkileri açısından hiçbirşey değiştirmez. Her iki halde de

köylünün artık ürününe kendi iradesi dışında el konulmaktadır. Köylü için değişen hiçbirşey yoktur.

b) Osmanlı toplumunda Asya Üretim tarzını savunanlar, toprakların devlet mülkiyetinde oluşu üzerinde durmuşlar, sipahiyi bir devlet memuru olarak görmüşler ve Osmanlı toplumunda daha ilk zamanlarda mevcut olan ve gittikçe gelişme gösteren özel toprak mülkiyeti ve özel çiftlik sahiplerini hiç dikkate almamışlardır. Ve ayrıca "sipahi"lerin de sadece tasarrufuna sahip göründükleri topraklarda mülk sahibi gibi hareket ettikleri ve zamanla bazı sipahilerin bu topraklara sahip çıktıkları gözlerinden kaçmıştır. Oysaki daha önce anlattığımız gibi, Asya üretim biçiminde özel toprak mülkiyeti hiç yoktur.

c) "Feodalitede devlet hiç bir zaman bu kadar kuvvetli olamaz" diyerek Osmanlı toplum yapısını başka bir üretim biçimine uydurmağa çalışmak yanlıştır, çünkü feodal üretim biçimi dünyanın her yerinde yukarıda bahsettiğimiz *temel özellikleri değişmeden,* her ülkenin kendi özel tarihsel şartlarına dayanarak değişik biçimlerde ortaya çıkabilir. Üretim biçimini de tayin eden onun temel özellikleridir. Avrupa'da ki Fransız, Alman, İsveç ve diğer memleketlerin feodaliteleri de birbirinin tıpatıp aynısı olmamıştır. Ancak her yerde aynı temele dayanan ekonomik ilişkilerin şekil farklılıkları göstermesi, onu başka bir üretim biçimi yapmaz. Bir kere daha tekrarlayalım, feodalizmin tanımında ağırlık verilecek olan nokta doğrudan doğruya üretici ile onun hemen üzerindeki "üst" ya da "bey" veya "ağa" arasındaki ilişki, onları birbirine bağlıyan yükümlülüğün biçimi ve üreticiye kendi iradesinden bağımsız olarak yüklenen görevlerdir. "Bey"in üzerinde de

birinin oluşu veya olmayışı; "bey"in üzerindekinin güçlü veya güçsüz oluşu; "bey"in toprakların sahibi veya sadece onlara tasarruf eden kişi oluşu, bey ile üretici arasındaki bağımlılıkları değiştirmez.

d) Asya Üretim biçiminin ilkel komünal toplumdan çıkışlardan biri olduğunu söylemiştik. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu kurulmadan, Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Anadolu Beylikleri zamanında üretim biçimi feodaldir. Buna kimse itiraz etmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ile tarihin tekerlekleri tersine dönüp feodal üretim biçiminden daha geri bir üretim biçimi olan Asya üretim biçimi mi ortaya çıkmıştır? Tarihte üretici güçlerin daimi olarak gelişmi diye değişmez bir kanun olduğuna göre, böyle birşeyin varlığı kabul edilemez.

e) Asya üretim biçiminde küçük köy birimlerinde tarımın ve zanaatin kendi kendine yeterli bir birlik meydana getirdiklerini; şehirlerin ise, bunlardan apayrı birimler olduklarını söylemiştik. İşte, Asya üretim biçiminde komünlerin bu kendi kendine yeterli birlikleri onları değişime karşı en fazla direnen birimler haline getirmektedir. Ve bunun içindir ki Asya Üretim biçimi feodal topluma geçişi en güç yapabilecek, en az hareketli bir toplum biçimi olarak kabul edilmiştir.

Oysa ki Osmanlı toplumunda daha Anadolu Selçukluları zamanından itibaren köy zanaatları mevcut olmasına rağmen, zanaatlar tarımdan ayrılmış, köylerde tarımsal üretim, kasabalarda ve şehirlerde ise zanaat ve ticaret gelişmiş ve ekonomik temeli *her ikisi* birlikte meydana getirmişlerdir. Tüccar sınıfının aracılığı ile şehir-köy ilişkileri gelişmiştir. Toplumda servet eşitsizlikleri daha başından beri vardı

ve bunlar para ekonomisinin gelişmesi ile gittikçe büyümüştür. Bunun için de Osmanlı toplum yapısının değişime karşı direnen, az hareketli bir yapı olduğu söylenemez.

Esasen batılı bazı bilim adamlarının Osmanlı toplumunu Asya üretim biçimi olarak gösterme çabaları da Asya Üretim biçiminin gelişmeye karşı direnen bir toplum yapısı olmasında yatmaktadır. "Osmanlı toplumu Asya Üretim biçimine uygundu" demekle, kendilerince onun niye Batı Avrupa gibi kapitalist üretim biçimine geçemediği açıklanmış olmaktadır. Eğer Osmanlı toplumu Asya Üretim biçimi ise, kendi toplumsal yapısının özelliklerinden ötürü feodalizme geçişi kolaylıkla yapamamış; dolayısıyla kapitalizme geçişte geç kalmış ve böylece geri kalmıştır. İş böyle olunca da, Osmanlı toplumu kapitalizme geçebilir miydi, kapitalizme geçiş şartları hazırmıydı; niçin bu geçişi yapamadı, bu geçişi yapamayışında "emperyalizm"in rolü nedir, gibi sorunlar hasır altı edilmekte ve emperyalizm sözüm ona paçayı kurtarmaktadır. İşte bunun içindir ki Osmanlı toplumunun Asya Üretim biçimi olarak kabullenilmesine, emperyalizmin bir kaçış noktası olarak bakmak doğrudur. İşte bunun için de Asya Üretim Biçiminin ne olup, ne olmadığını iyi bilmemiz gerekir. Biz de bu broşürde ilkel komünal toplumdan köleci olmayan çıkışları ele aldığımızda, bundan ötürü Asya Üretim Biçiminin üzerinde durduk. Toplumların gelişim tarihi Asya Üretim Biçimi diye bir üretim biçimi tanır. Onu bilmemiz ve çalışmamız gerekir. Ancak hemen yakıştırma yapma yoluna gitmemeli, kendi toplumumuzu ve toplumumuzun diğer toplumlar ile olan ilişkilerini iyi tahlil etmeli-

yiz. Hasıraltı edilmiş veya edilmeğe çalışılan soruları sormalı ve bunların cevabını aramalıyız.

Kapitalist üretim biçimi nedir? Kapitalist sömürü nedir? Kapitalist toplumdaki sınıflar hangileridir? Artı-değer nedir? Farklı sömürücü gruplar bunu aralarında nasıl paylaşırlar? Varlık içinde yokluk niçin kapitalist üretim biçiminin kaçınılmaz sonucudur? İşçi sınıfı nasıl ve ne için mücadele eder? Bundan sonraki broşürümüzde bu soruların cevabını vermeğe çalışacağız.

VI — KAPİTALİZM ÖNCESİ TOPLUM BİÇİMLERİ ÜZERİNE YARARLANILABİLECEK BAZI KAYNAKLAR

Eğitim Notları olarak çıkaracağımız kitaplardan ilki olan bu kitabın muhtevasına ilişkin dilimize çevrilmiş bazı temel eserlerin listesini okuyucuya vermekte fayda gördük. Bu listeyi iki gruba ayırdık. Birinci grup, yani "A" grubu, okunması ve anlaşılması nispeten kolay olan eserleri ihtiva etmektedir. İkinci grup, yani "B" grubu ise, meseleyi daha derinlemesine inceleyen eserleri ihtiva etmektedir. Ayrıca, listenin her iki grubuna, meselenin felsefi temellerini inceleyen eserleri de koymakta yarar gördük.

A. 1 — Zubritski, Kerov, Mitropolski, *İlkel Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum,* Sol Yayınları, Ankara 1968. (Fiyatı 10 TL.)

Broşür içindeki bilgileri (Osmanlı toplumu üzerine olanlar hariç) biraz daha genişletmek için bu kitaptan yararlanılabilir. Okuyup anlaşılması çok kolay olan bir kitaptır.

2 — Jean Baby, *Kapitalist Toplumun Tenkidi,* Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1966. (Fiyatı 7,5 TL.)

Bu kitabın ilk 45 sayfasında broşürümüzde işlenen konular derli toplu verilmektedir. Kitabın ikinci bölümü kapitalist toplumun eleştirisidir. Hemen okunmasında yarar vardır.

3 — Lev Leontyev, *Politik Ekonominin Esasları,* İzlem Yayınları, İstanbul, 1968. (Fiyatı 3 TL.)

Kapitalizm öncesi toplum biçimlerini tek tek ve etraflı bir biçimde incelememekle birlikte, politik ekonominin esaslarını, üretici güçler, üretim ilişkileri, üretim biçimi gibi kavramları çok basit ve kolay anlaşılır şekilde veren bir el kitabıdır.

4 — P. Nikitin, *Ekonomi Politik,* Sol yayınları, Ankara, 1968. (Fiyatı 10 TL.)

Bu kitap esas olarak kapitalist üretim biçimini eleştirmekle birlikte ilk 34 sayfasında bu broşürde incelenen konulara, kısa da olsa, değinmektedir.

5 — G. Paloczy Horvath, *Dün Köleydik, Bugün Halkız,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1966. (Fiyatı 7,50 TL.)

Bu kitapta Mararistandaki köylü hareketlerinin 1500 yıllık tarihi (15. yüzyıldan 1943 lere kadar) bir toprak emekçisi tarafından, olaylar onun açısından değerlendirilerek, çok sade bir dille anlatılmaktadır. Elinizdeki kitapta anlatılanların, bir ülkenin tarihin-

de nasıl ortaya çıktığını görebilmek için mutlaka okunması gerekir.

6 — Arthur Koestler, *Spartaküs, Kölelerin İsyanı,* Toplum Yayınları, Ankara, 1970. (Fiyatı 15 TL.)

Köleci toplumdaki köle ayaklanmalarının en büyüğü olan Spartaküs isyanını roman diliyle anlatan bu kitap köleci toplumdaki köle isyanlarına ışık tutmaktadır. Bu açıdan okunmasında yarar vardır.

7 — G. Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri,* Sol Yayınları, Ankara, 1970. (Fiyatı 10 TL.)

Felsefenin, diyalektik materyalizmin, idealizmin ne olduğunu öğrenmek ve bu broşürde incelenen toplumların ekonomik ve sosyal gelişimi içinde insan düşüncesinin de bu gelişime paralel olarak nasıl değiştiğini görebilmek için bu kitabın okunması şarttır.

8 — J. Stalin, *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1970. (Fiyatı 4 TL.)

Toplumların gelişim tarihini kısaca incelemesinin ötesinde bu kitap, diyalektik materyalizmi çok öz ve en temel noktalarına değinerek vermektedir. Mutlaka okunması gereken temel kaynaklardan birisidir.

9 — K. Marx, F. Engels, *Komünist Manifesto,* Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1970. (Fiyatı 7.50 TL.)

Bilimsel sosyalizmin temellerini atan bu tarihi

eserin bütün devrimciler tarafından tekrar tekrar okunması gerekir.

* * *

B. 1 — C. Darwin, *İnsanın Türeyişi,* Sol Yayınları, Ankara, 1968. (Fiyatı 12.50 TL.)

İnsanın ilkel yaratıklardan türeyişini, gelişimini, yeteneklerini, ve çeşitli insan ırklarını çok ayrıntılı olarak inceleyen bu eser, özellikle bu konu üzerinde fazla bilgi sahibi olmak isteyenler için yararlı olacaktır.

2 — F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* Sol Yayınları Ankara, 1967. (Fiyatı 10 TL.)

İnsanoğlunun ortaya çıkışından bu yana aile ne gibi şekiller almıştır? Özel mülkiyet ne zaman ortaya çıkmıştır ve beraberinde neler getirmiştir? Devlet ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu eserde bu sorulara, ilkel toplumlar üzerine yapılmış bazı araştırmalara da dayanılarak, cevap verilmektedir. Ancak temel bilgiler edinildikten sonra mutlaka okunması gereken bir eserdir.

3 — K. Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekileri,* Sol Yayınları, Ankara, 1967. (Fiyatı 8 TL.)

Bu eser, daha ziyade, ilkel komünal toplumdan çıkışları, yani Cermen, Köleci, Asya Üretim biçimi gibi üretim biçimlerini ele almaktadır. Kitapta ayrıca Marx'ın bu üretim biçimleri ile feodalite üzerine

başka eserlerinde bulunan pasajlar da yer almaktadır.

4 — F. Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı,* Payel Yayınları, Ankara, 1967. (Fiyatı 7.50 TL.)

Bu eser 16. yüzyılda Almanya'daki köylü hareketlerini, köylülerin hangi sınıflarla ne şekilde mücadele ettiklerini ve nasıl örgütlendiklerini ele almaktadır.

5 — G. Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri,* Sol Yayınları, Ankara, 1969. (Fiyatı 20 TL.)

Bu kitapta, aynı yazarın *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* adlı eserinde incelenen konular daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

NOT: Burada Osmanlı toplum yapısı üzerine okunabilecek kaynakların uzun bir listesini vermeyi gerekli bulmuyoruz. İlgilenen arkadaşlar, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı eserinde I. bölümü, Hüseyin Avni Şanda'nın *Reaya ve Köylü* (Habora Kitapevi, İstanbul, 1970) adlı eserini ve *Aydınlık*'ın 5. ve 22. sayılarında çıkan yazıları, vb. okuyabilirler.

Baylan Basım ve Ciltevi 12 52 95 - Ankara

BEŞ LİRA